

ՀԱՇԱԿ

ՈՍԿԵՂԷՆ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՆԴԷՍ ԵՐԵՐԱՄՍԵԱՅ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԳԻՏՆԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ԱՅԼՈՎՔՆ ՀԱՆԴԵՐԶ

ԸՆԴ ԽՆԱՄՈՎ.

Ա. ՄԱՏԱԹԻԱՅ ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ ԵՒ Յ. ԳՈՒՐԳԵՆԻ

Տ Ա Ր Ի Գ .

ԹԻՒ Բ. — 1 ՅՈՒԼԻՍ

Ի Կ. ՊՈԼԻՍ

ԱՌ Ն. Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

1888

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Պատմութիւն Հայ մատենագրութեան Ա . Մ . Գ .
Քննական պատմութիւն Հայոց Ա . Մ . Գ .
Զկրօնից Հայոց Ա . Մ . Գ .

Գ Ի Տ Ն Ա Կ Ա Ն

Ընթացք և յառաջագիմութիւն Բնախօսութեան . . Յ . Գ .
Տիեզերք Յ . Գ .

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

Բանք զՀայ Լեզուէ Պ . Թ .
Թարգմանութիւն ի Գաղիերենէ Ա . Մ . Գ .
Այլ Թարգմանութիւն * * *
Ազարակ Ա . Մ . Գ .
Դայլ զատախազ զԱզուեսէ յատենի Կապկի . Ա . Մ . Գ .
Կառք և Ճանճ Ա . Մ . Գ .
Առանձինն բանք Հայերէն Լեզուի (Ը , Թ և Ժ) . . Յ . Գ .

ՃԱՇԱԿ

ՈՍԿԵՂԵՆ ԳՊՐՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ի խօսել մերում համառօտիւ զլեզուէ հայերէն թարգմանութեան մեկնութեանն Ոսկերբանի ի Մատթէոս (Ճաշ. Գ. տարի, էջ 3-4) ասացաք թէ է ճշդիւ ըստ օրինաց դըպրութեան, հանգոյն և համեմատ առանձինն հանգամանաց ոճոյ ըստ արդի գրադիտական սկզբանց որ արդիւնք են փիլիսոփայական ստոյգ հետազօտութեանց զլեզուէ առհասարակ. զոր օրինակ՝ անսխալ ըստ կանոնաց լեզուին. որոշ ըստ կարգին, հակիրճ այլ յստակ. անթերի, այսինքն ոչ ինչ իւրիք պակաս ի կարեւորացն ի յայտնել զմիտս. ամփոփ՝ ոչ ճապսղ և տարած. վայելուչ և ընտիր ըստ զարգուցն, ճշգրիտ պատկեր բնականին, ոչ սեթեւեթեալ. հոժ և պնդակազմ, ոչ թոյլ և ցիր. առ ամենայն ազգ գրոց դիւրամատոյց, միով բանիւ բարձր և աղնուական, ոչ ճոռոմ և ճամարտակեալ: Ունիմք այլ եւս երիս կամ չորս թարգմանութիւնս կարեւորս, ըստ ամենայնի նման լեզուի մեկնութեանն Մատթէի, մինչեւ յիրաւի թուել գործ միեւնոյն գրչի, թերեւս սքանչելոյն Սահակայ, վարդապետին և առաջնորդի Թարգմանչաց: Այս երեք կամ չորք թարգմանութիւնք են նորին իսկ Ոսկերբանի մեկնութեանն ի մարգարէութիւնն Եսայեայ, ի թուղթսն Պաւղոսի, ճառիցն Սեբերիանոսի և Քրոնիկոնին Եւսեբեայ, թող զմեծ մասն նորոց

կտակարանաց , որպէս թղթոցն Պաւղոսի , Գործոց առաքելոց և Աւետարանաց : Գրեթէ ողջոյն իսկ նորոյ կտակի : Աստ , յետ զնեւոյ հատուած մի ի մեկնութենէն Նսայեայ , յաւելցուք իբրեւ փորձ ի մերմէ կուսէ թարգմանութիւն մի համառօտ ի ճառից քաջի ճարտարախօսին Պուրտալուայ գաղիացւոյ , հանդերձ բնադրաւն և համառօտ պատմութեամբ վարուց նորա :

Ի ԹԱՐԳՍԱՆՈՒԹԵՆԷ ՍԵԿՆՈՒԹԵԱՆ

ՈՍԿԵՐԵՐԱՆԻ ՅԵՍԱՑԻ

Թիւ Գրեալսն էստ Ժապն Է շրջէլ շէպրեմաթ Բարս

Ժարդաւն Է զգծնաթիւն .

« Յայնմ ժամանակի , ասէ , գայլք և գառինք ի միասին ճարակեացին : Զգազանամիտ բարս մարդկան կոչէ գայլս , և զգզօնամիտսն կոչէ գառինս : Տեսանե՞ս զգալստեանն Գլրիստոսի շահս : Գայլք ընդ գառինս ճարակեացին , և միմեանց ինչ ոչ մեղանչիցեն . զգօրականս իմա զգազանամիտս , զվայրագս , զհարիւրապետս , զսպարապետս :

Եւ ինձք առ ուլս մակաղեացին : Զայս Աստուծոյ դիւրին է առնել . եթէ կամիմք , և մեք առնեմք : Որթք և առեւծք և ցուլք , ասէ , ի միասին ճարակեացին , և մանուկ տղայ ժողովեացէ զնոսա . եզն և արջ ի միասին ճարակեացին , և որդեակիք նոցա խառն շրջեացին . առեւծ իբրեւ զեզն յարդ կերիցէ : Ոչ վայրապար ասէ եթէ ի միասին շրջեացին , այլ ի ժամանակի կերակրոյն՝ յորժամ սեղանն կազմեցի : Ոչ զի զբնութիւնն փոխիցէ , այլ զի զբարսն շրջեացէ . քանզի ոչ ասաց եթէ գայլն գառն լինիցի , այլ թէսլետ եւ ի գազսնութեանն իցէ , իշխել իշխեացէ , այլ ոչ ինչ վնասիցէ շինականին . զի և այլուր զիշխանս խիստս՝ գայլս Արաբացւոց կոչեն Գիրք : Եւ ինձք առ ուլս մակաղեացին , որթք և ա-

ռեւեճք և ցուլք ի միասին ճարակեցին : Իւրաքանչիւր դա-
զան զիւր բարսն թողուցու , այն իսկ է զոր վերագոյնն ա-
սաց՝ թէ Յանդիմանեացէ զազգս բազումս : Եւ ոչ ընդ այն է
զարմանալ՝ եթէ ինքն առնիցէ իրաւունս և յանդիմանեացէ
զիւրաւորս երկրի , այլ զի և ի մարդիկ տնկիցէ այնպիսի
առաքինութիւնս , զի զերկրաւորս երկնաւորաց նմանեցու-
ցէ , և զմեծամեծս և զփոքունս ընդ միով օրինօք հաւանե-
ցուցէ (հնազանդեցուցէ ,) զի մի՛ ոք հարստութեամբ (բռ-
նութեամբ) զրկեցէ զանաւազն . և այս Աստուծոյ արար-
չութեան գործ է : Եւ մանուկ մատաղ ժողովեացէ (ըստ
բնագրին՝ ածցէ , - վարել , առաջնորդել) զնոսա : Այնպէս յօ-
ժարք և հաւանք լինիցին (մարդիկ ,) զի մի իշխանաց ինչ
կարօտանայցեն , և մի օրինաց և մի այլ իմիք ինչ այսպի-
սեաց . այլ իւրաքանչիւր զանձն յարգարիցէ , որպէս և ասէ
իսկ՝ եթէ Ի վերայ արդարոց օրէնք ինչ ոչ կան : Զի յոր-
ժամ ոք ի քաղաք քրիստոնէից հասանիցէ , ուր ստոյգ քրիս-
տոնեայք իցեն , թէպէտ և կարի ոք անմիտ իցէ , և բնաւ
մատաղ մանուկ , և կարգս ինչ քրիստոնէութեան խոստա-
նայցէ ցուցանել (ուսուցանել , հաստատել ,) դիւրաւ վաղ-
վաղակի ժողովէ զամենեւեան , և ոչ ինչ աշխատ առնիցեն
զնա որ վերակացու լինելոց իցէ նոցա :

Տես , զիա՛րդ մինչեւ ցմատաղ մանկտի խոնարհեցուցանէ
զբանն , և այժմ իսկ տեսանեմք ի տհաս հասակս մանկտուոյ
ղառաքինութիւն աստուածապաշտութեան : Եւ առեւծ իբրեւ
զեզն յարդ կերիցէ : Յորժամ տեսանիցես զայր մի զօրավար
որ ի բազում յափշտակութեանց լի առնէր զսեղան իւր , և
յարբեցութիւն և ի չաղլակերութիւն (մսակերութիւն) հա-
րեալ հատանէր իբրեւ զառեւծ մի , և զայլոց մարմինս քան-
ցէր և զօսկերս խորտակէր , և զիւր սեղանն ընդր արեամբ
և չաղղով . և յետոյ տեսանիցես զի վասն աստուածապաշ-
տութեան երբեմն պահիցէ , և երբեմն զմիջին կերակուրան
ուտիցէ , յիշեալիւր զբան մարգարէիս որ ասէ՝ եթէ Առեւծ
իբրեւ զեզն յարդ կերիցէ . զի զվայրենութիւն և զգազա-
նութիւնն փոխեաց , ոչ ի խառն ժողովելոյն (ընդ այլս միա-
բանելոյն) միայն , այլ և յայսպիսի սեղանոյ , զի ոչ ինչ գա-

զանական կամ գեղմնութիւն (դաժանութիւն, անախոր-
ժութիւն) երեւեացի ի սմա :

Եւ մանուկ տղայ ի բայն իժից և զկորեամբք իժից արկ-
ցէ զձեռն իւր (բռնէ իժի կորիւն,) և նոքա մի մնասեսցեն
նմա, և մի կարասցեն հարկանել (խայթել) զսք իւրին սըր-
բութեան իմոյ . այսինքն՝ տկարք, թէպէտ եւ ի մէջ չարաց
բնակեալ իցեն, սակայն մի ինչ մնասեսցին ի չարութենէ
նոցա . զի այնպիսի զօրութիւն ետ մեզ Աստուած, որում
ոչինչ կարէ գամ գտանել (գամագիտ լինել, ոտնկուիւ գը-
տանել) չարութիւնն նոցա . զի եթէ թովչութիւնք ինչ սը-
տաբանք՝ յորժամ թովիցեն, կարեն անազգական առնել ըզ-
մարմինս ի թունոց չար գազանաց, ո՛րչափ եւս առաւել օ-
ծութիւն Հոգւոյն և հոգեւոր թովչութիւնն, որով թովե-
ցան միտք մեր, կարիցէ առնել զմեզ անմնասականս եթէ
կամիցիմք : Վասն որոյ ոչ միայն զմեր չարութիւնն ի մէջ
հանեմք, այլ այնպէս զօրագոյն լինիմք, զի և այլոց եւս
չարութիւն մեզ ինչ ոչ ազդիցէ : Եւ ուստի՞ լինիցի այս . Զի
լցաւ երկիր ամենայն գիտութեամբ Տեառն որպէս զճուրս
բազումս որ ծածկեն զծովս : Գիտութիւն Աստուծոյ առնէ
զայս ամենայն . նովին նորոգիմք, նովին յայլակերպան փո-
փոխիմք, ոչ մեք միայն, այլ ամենայն երկիր առհասարակ :

Եւ զի՞նչ, ասեն . գործք բարիք կամ աստուածապաշ-
տութիւն ինչ այնպիսի արդեւք գտանի՞ առ քրիստոնէայս .
ո՞չ կազք և կռիւք ի մէջ քրիստոնէից են . զի ընդ միմեանս
նախանձին, զմիմեամբք կամին ելանել . փառասէրք, աշխար-
հասէրք, դատիւք և դատաստանօք լի են, և զծով և զցա-
մսք ի չահ և ի վաճառ արկեալ : Ո՞չ տեսանես զի կենդանոյն
կլանեն զմարդիկ իշխանք և զօրավարք քրիստոնէից : Եւ արդ,
ո՞ւր այսպիսի բանք կատարեցան առ քրիստոնէայս, կամ
լցաւ երկիր գիտութեամբ Տեառն . և ազգք եւս բազումք
որ լուան զքրիստոնէից կրօնս՝ ի վայրենի մտաց ինչ ոչ չընե-
ցան : Եւ արդ ցոյց ասեն, ո՞ւր առհասարակ օրէնք ինչ
րարուք կայցեն :

Կարծեմ թէ բազում ինչ լաջաղին և թարթափին մտօք,
և խռովին և խռովեցուցանեն և ջանան սուտ առնել զբանաս

և զմարգարէութիւնս , և այնպէս համարին թէ չկարիցեմք յայտ առնել (ցուցանել , ապացուցանել :) Այլ մի՛ ինչ զանգիտէք , զի շնորհօքն Աստուծոյ յորժամ ի ճառս մտանիցեմք (ճառախօսելու , discuter , սկսինք ,) որչափ ինչ պարզեւեցեն շնորհք Սուրբ Հոգւոյն՝ ասասցուք . զի վասն նորա խի փառացն ճգնիմք , և վասն նորին պատերազմիմք : Ո՛րչափ պատերազմունս ցուցից քեզ զի քակեցան . ո՛չ ինքնին խի բնութիւնն անձամբ անձին թշնամի էր . ո՛չ վայտից և քարանց երկիր պագանէին , և զրազինս ամենայն արեամբ ներկանէին : Զի՞նչ եւս ընդհատ էին ի դայլոց , նա վատթարազոյն եւս էին քան զդայլս , զի նոքա ի կորիւնս իւրեանց զթան և խնայեն , և մարդիկ առ բնութեանն գութ անագորոյնք գտանէին : Եւ զի՞ ջանայցեմք զայս յարտաքնոցն յայտ առնել , այլ լուր խի մարգարէին որ ասէ . Զենուին զուստերս և զգտերս իւրեանց դիւաց . կամ , որպէս ի Թագաւորութեանն գրեալ է , թէ Ամովնացւոց արքայն , յորժամ պատերազմ ստիպեաց , զորդի իւր եհան առաջի ամենեցուն խողխողեաց , և արդ այս սակա՞ւ ինչ գաղանաւորութեան օրինակ իցէ : Ընդէ՞ր ոչ այնպիսի գործ գործէ ոք , և ոչ բուն հեթանոսն անգամ . այլ համարձակ որդիք ընդհարս և ընդ մարս բնակեն և գութ և խնամ ընդ ծնողն ունին . զի յայնժամ ոչինչ ընդհատ ի դահճաց էին հարք որդւոց . իսկ այժմ խնամ ունին անդեան , հոգան ի կեանս և ի պատիւ հասուցանել : Կամիցի՞ս և զայն եւս ի միտ առնուլ թէ զիտ՛րդ ի բոյն իժից մանուկ մատաղ արկանիցէ զձեռն , և ոչինչ մեղանջիցեն : Եւ այս եւս առ քրիստոնեայս գտանի . զի ի մարտիրոսութեան , թէպէտ և զթոյնս դազանաց ունիցին (այսինքն՝ հարկանիցին ի թունաւոր ճճեաց ,) սակայն դաժանութիւն թունիցն ոչինչ վնասիցէ նոցա . և բազում անգամ մանկտի եւս պսակեցան յայնպիսի պատերազմունս : » (Առեալ ի Հատընտիր ընթերցուածոց . Հատ . Ա . Վիեննա , 1866 :)

(Մատուցի յաւաք)

Ա. Մ. Գ.

ՔՆՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Եւ զի յիշեցաք աստ զհազարապետն որ էր գլխաւոր « գործակալ, » այսինքն՝ պաշտօնեայ, քանզի այսու մտօք առնուլ սովորութիւն էր առ նախնիս զգործակալն անուն, իբրեւ գործող յանուն արքայի, ի դէպ է խօսել սակաւութեւն զպաշտօնէութենէ, այսինքն թէ զի՛նչ էին պաշտամունք որ կատարէին առ Արշակունեօք յանուն թագաւորին, ի ձեռքն առանձին գործակալաց։ Բուզանդ ունի զպաշտօնէութենէ գլուխ մի ողջոյն, որոյ բովանդակութիւնն է այս։ Ըստ Բուզանդայ երկու էին գլխաւոր պաշտօնէութիւնք զոր կոչէ « սկիզբն գործակալութեան, » այսինքն՝ իբրեւ գլուխ գրեթէ այլոցն ամենեցուն։ առաջին՝ հազարապետութիւնն յազգին Գնունեայ, և երկրորդ՝ ստրատելատութիւնն, այն է սպարապետութիւնն յազգին Մամիկոնեանից։ « Եւ նորոգեցաւ զուարթացաւ տէրութիւն թագաւորութեանն Հայաստան երկրին (ի սկզբան թագաւորութեանն Արշակայ) որպէս և զառաջինսն մեծամեծքն յիւրաքանչիւր դահու, և գործակալքն յիւրաքանչիւր չափու։ և սկիզբն գործակալութեան (էր) հազարապետութիւնն յազգին Գնունեայ, և ստրատելատութիւնն, (այն է) սպարապետութեան զօրավարութիւնն ի բուն ի նախնեացն կարգաց ի Մամիկոնեան ազգին (Բուզ. Դ. Բ.)։ Ըստ Բուզանդայ, քան զսոսա խոնարհագոյն գոյին այլ եւս գործակալք։ « Յայսմ ազգաց և ի խոնարհ (էին) որ (կրէին) գործակալն անուն։ » Այլ թէ զի՛նչ էին պաշտամունք նոցա, զայսմանէ չառէ ինչ Բուզանդ։ Նա մանաւանդ, ըստ նմին Բուզանդայ, մեծամեծ նահապետք և տանուտեարք եւս (գլխաւորք ցեղից) էին գործակալք, բայց գործակալք առանց ուրոյն պաշտաման։ « Թող զնահապետս մեծամեծս և զտանուտեարս որ գործակալք փառն էին։ » Զթիւ ամենեցուն սոցա հանէ Բուզանդ մինչ յինն հարեւր։ « Ինն հարեւր բարձ որ մտանէր ի ժամ

տաճարին ուրախութեան բազմակալացն կարգելոց . » կամի ասել , ունէին իշխանութիւն բազմելոյ ի սեղան թագաւորին : (Տաճար , ըստ լեզուի նախնեաց , նշանակէ և սեղան , որպէս և ուրախութիւն ունի երբեմն նշանակութիւն խրախուսեան և կոչնոց :) Այս ամենայն գործակալք կամ պաշտօնեայք ունէին զիւրեանց սպասաւորս . ուստի յաւելու Յուզանդ . « Թող զրտնկայս գործակալութեանն սպասու : » Հոյակապ նկարագիրս զոր տայ մեզ Բուզանդ՝ է արդարեւ ճշդրիտ պատկեր արեւելեան արքունեաց զորոց խօսին ոմանք ի յոյն պատմչաց :

Բուզանդ , որպէս արդէն իսկ տեսաք , յիշէ երկու գլխաւոր պաշտօն կամ գործակալութիւն յանուանէ , զհազարապետութիւնն և զսպարապետութիւն : Սպարապետութիւնն , որպէս յայտնի է , էր հրամանատարութիւն բովանդակ զօրուն , կամ , որպէս սահմանէ Բուզանդ , « իշխանութիւն բովանդակ ի վերայ ամենայն զօրաց բազմութեան Հայոց մեծաց : » Իսկ որ ինչ վասն հազարապետութեան է , պաշտօն այսր գործակալութեան էր , ըստ նկարագրին Բուզանդայ , « աշխարհատես խնամակալութիւն , » այսինքն՝ տեսչութիւն ներքին գործոց , և « աշխարհաշէն աշխարհատած դեհկանութիւն , » այսինքն հող յանձին ունել զերկրի մշակութեանէ որ գլխաւոր պաշտօն էր առ Պարսիկս . քանզի դեհկանութիւն ունի ի պարսիկ լեզու հայերէն շինականութեան միտս , վասն որոյ և Բուզանդ անուանէ « շինականաշէն » զազդն Գնունեաց , որոց յանձն էր այն պաշտօն գէթ յայնժամ : Հազարապետն ժամանակին Վարդանանց , որ ըստ Խորենացւոյն թուի լեալ Վահան Ամատունի . « Բայց յաղթեաց (ի թաղման մարմնոյն Մեսրոպայ) քաջն Վահան Ամատունի , զի էր զօրաւոր հաւատովք և ճոխութեամբ (իշխանութեամբ) մարմնաւորաւ . վասն զի ի ժամանակին յայնմիկ ի նա էր հաւատացեալ Պարսից զհազարապետութիւն Հայոց աշխարհիս (Խոր . Գ . Կէ .) , գովութեամբ յիշատակի և յեղիշէ իբրեւ հայր և վերակացս աշխարհին , և որոյ անկումն ի պաշտամանէն էր , ըստ նմին իսկ Եղիշէի , մին ի գլխաւոր սպատճառաց քանքատելոյ Հայոց զՊարսից ,

որպէս տեսաք վերագոյնն. « Եւս չարագոյն հինգերորդն (հինգերորդ պատճառ քանքատանաց.) քանզի որ հազարավետն էր աշխարհին՝ իբրեւ զհայր վերակացու համարեալ էր աշխարհականացն և քրիստոնէիցն, գրգռեաց յարոյց (Վասակ) զամբաստանութիւն ի վերայ նորա, և հանեալ զնա ի գործոյն՝ փոխանակ նորա պարսիկ ած յաշխարհն » (Եղիշ. էջ 39-40) :

Առ Ագաթանգեղոսի յիշին այլ եւս երեք գործակալք իշխան անուամբ « իշխանն մարդպետութեան իշխանութեանն, իշխանն թագակապ ասպետութեանն իշխանութեան, » և « իշխանն մաղխազութեան տանն, » որոց յանձն էին առանձինն պաշտամունք որ անկ էին անձին և տան թագաւորին : Մարդպետութիւնն էր, որպէս յայտ է, ներքինապետութիւնն, որ էր նշանաւոր պաշտօն և պատիւ ոչ առ Պարսիկս միայն, այլ և առ Յոյնս, մանաւանդ առ բուղանդեան կայսերօք : Մարդպետք որ « Հայրն անուանեալ էին թագաւորին » (Բուզ. Ե. 2.) և զորոց պաշտօնն անուանէ ուրեք Բուզանդ « Հայրութիւն, » « Եւ ի նորա տեղի հայրութեան մարդպետութեանն (կացուցանէր Պապ) զԵկղադ ոմն » (Բուզ. Ե. Գ.), ունէին առ թագաւորին ազդեցութիւն մեծ որ վնասակար էր բազում անգամ, մինչեւ տրտունջ լինել զնոցանէ Բուզանդայ յաճախ, կոչելով զնոսա « չարասիրտ, չարախորհուրդ, չարագործ » (Բուզ. Գ. ԺԲ.), « Այր չար և ժանտաբարոյիւք անօրէն և անիրաւ » (Գ. ԺԳ.) : Մարդպետք վարէին զվերակացութիւն արքունի կալուածոց, և ունէին համարձակ մուտ ի կանանոցն (Բուզ. Ե. Գ.) : Մարդպետութիւնն տեւէր բաւէր եւս և յետ դարձին Հայոց ի քրիստոնէութիւն, որպէս ասացաք, ըստ դայթակիլեցուցիչ օրինակի բուղանդեան կայսերաց, ալնուագունից անգամ, որպիսիք էին թէոքոսքն և Արկադէոս : Փարպեցին յիշէ զՄիհրշապուհ ոմն մարդպետ ի համարի ուխտապահ նախարարաց միաբանելոց ընդ Վարդանայ (Փարպ. ԼԹ.) : այլ թէ խզէին արդեօք սուքա, թէ լոկ իբրեւ սովորական անուն պաշտաման պահէին զՄարդպետն անուն՝ չէ յայտ :

Ասպետութիւնն էր առանձին իմն շնորհ սպակելոյ զթա-
գաւորն . ուստի և Ագաթանգեղոս ի վերայ ասպետն անուան
որ էր բուն անուն սպառուոյ բագրատունի իշխանաց՝ յաւե-
լու և զանունն « թագադիր , » և զթագադիր ասպետն
(Ագաթ . ճիՁ .) : Այս պաշտօն ի վեր քան զայլ պաշտա-
մունս կապեալ էր ընդ բագրատունի ցեղին , կրկին տիտղո-
սիւ , « ասպետ » և « թագադիր » կամ « թագակապ : » Սո-
վորութիւնն առ Հայս սպակելոյ թագաւորին յառանձինն
ինչ ցեղէ , սովորութիւն զոր ունէին և Պարսիկք , թուի
ունել հետնոսական ինչ ծագումն (տես Փննակ . Պտմ . Հա-
յոց . Ա . մասն ,) և ունէր ոչ կրօնական միայն , այլ և քա-
ղաքական նշանակութիւն , մինչեւ Խորենացոյն համարել
արատ երրօսնոց զի չէր նա սպակեալ ի թագադիր ասպետէ .
« Ի մեռանելն Խանատրիոյ , միաբանեալ (նախարարաց) թա-
գաւորեցուցին զնա (զերօւանդ) առանց արանց յազգէն
Բագրատունեաց լինել թագադիր » (Խոր . Բ . Լէ .) : Բու-
զանդ եւս գիտէ զայս պաշտօն Բագրատունեաց , և ի վա-
ղուց անտի համարի ունել նոցա զայն առանձինն շնորհ , յի-
շելով զնոսա ուրեք այնու կրկին տիտղոսիւ , « թագադիր
և ասպետ » , մանաւանդ վերջնովն . « ԶԲագարատ մեծ իշ-
խանն ասպետութեան . . կազմեցին արձակեցին » (Բուզ .
Դ . Դ .) , և այլուր (Ե . ԽԴ .) , « Տայր (Մանուէլ) նմա (Վա-
ղարակայ) զդուստր ասպետին բագրատունւոյ ի Սպեր գա-
ւառէ , որ թագադիրքն թագակապքն լեալ էին ի բնմէ ազ-
գին թագաւորութեանն արչակունւոյ : » Յետ դարձին Հայոց
թուի դադարեալ սովորութիւնն այն , վերջին սպակեալ դը-
լուի ի թագադիր ասպետէ եղեւ Աշխն , կին Տրդատայ .
« Եկեալ Տրդատայ յաշխարհս՝ առաքէ զՍմբատ ասպետ , ըզ-
հայր Բագարատայ , ածել զկոյսն Աշխն , դուստր Աշխադա-
րայ (արքային Աշխարեայ , որպէս հաւանութեան է ,) իւր
ի կնութիւն . . . և հրամայէ գրել զնա արչակունի , և զգե-
ցուցանել ծիրանիս և թագ կապել զի հարսնացի արքայի »
(Խոր . Բ . ԶԳ .) : Այս հրաման Տրդատայ ցուցանէ թէ կա-
րեւոր հարկ էր ոչ թագաւորաց միայն , այլ և թագունհեաց
սպակել յասպետէ բագրատունւոյ , անշուշտ ինքն իսկ Տըր-

դատ պատկեալ էր ի նմին ցեղէ : Զթագադիրն անունն պատուոյ յետ այնորիկ դուն ուրեք գտանեմք տուեալ Բագրատունեաց , բայց զասպետն անուն՝ միշտ , մինչեւ առ Փարպեցւոյն գրեթէ չիք յիշեալ բագրատունի իշխան առանց ասպետ անուան :

Որպէս աւագանին և ընթերակայք որ էին գրեթէ հաւնապաղ մօտ , շուրջ բոլորեալ զթագաւորաւն , մանաւանդ ի ժամ ճաշու և ուրախութեան (Բուզ. Դ. Բ.) , նոյնպէս հանդերձանք թագաւորին և սպասաւորացն , և ամենայն սպասք տան և սեղանոյ էին արդարեւ հոյակապ և վայելուչ ըստ արեւելեան շքեղութեան : Ոսկի և տրծաթ , ականք պատուականք և մարդարիտ էին սովորական նիւթք զարդուց : Ծիրանի և թագ գլխաւոր զարդք էին թագաւորաց : Նորենացին , որպէս արդ իսկ յիշեցաւ , ասէ զՏրդատայ թէ յառնուէն կին զԱշխէն , հրամայեաց սպարապետին իւրում Սմբատայ Բագրատունւոյ թագակապ ասպետի՝ թագ կապել նմա և զգեցուցանել ծիրանիս ի նշան տիկնութեան : Բայց զփառաւորն նկարագիր թագաւորական հանդերձից և զարդուց ունիմք դարձեալ առ Բուզանդայ : Յետ մերժելոյն Վարազդատայ ի ձեռն Մանուելի , թագաւորն Պարսից առ որ դիմեալ էր Հայոց՝ թագաւորեցոյց զերկուս սրդիսն Պապայ , զԱրշակ և զՎաղարշակ , յլելով առ նոսա և առ մայր նոցա , տիկինն Զարմանդուխտ , որպէս և առ սպարապետն Մանուէլ , յորոյ ձեռն լեալ էր մերձաւորութիւնն , պատմուճան և զարդ թագաւորական , զոր Բուզանդ նկարագրէ այսպէս . « Եւ ետ թագաւորն Պարսից տանել թագ և պատմուճան և զվառ (շաշատեռ) թագաւորացն տիկնոջն Զարմանդիստոյ , և թագս մանկանցն երկոցունց Արշակայ և Վաղարշակայ : Եւ սպարապետին Մանուելի նոյնպէս ետ տանել զթագաւորական պատմուճանն , համայր մի և զգլխոյ պատիւ գարգմանակ ոսկի արծաթ , և ի վերայ գազաթանն ի թիկանց արծուոյն հանգոյց թագի , և լանջաց պատիւ ապիգակ , որպէս օրէնք են ունել թագաւորաց , և չիկակարմիր խորան , և ի վերայ խորանին արծուի նշան և սրահակս մեծամեծս , կապուտակ երկնագոյն հովանոցս , և ոսկի սպաս տա-

ճարին (սեղանոյ) առաքէր սպարապետին Մանուէլի » (Բուզ. Ե. ԼԸ.) : Սամույր, որպէս և կարմիր կօշիկ, զգենուէլ թագաւորաց յայտնի է և այլուստ : Յորժամ եմուտ Ներսէս և Արշակ ի խորանն միջնորդեւ վասն Գնեւոյ, թագաւորն ծածկեաց զգլուխ իւր սամուրիւն, ասէ Բուզանդ, զի մի լուրիցէ բարեխօսութեանն Ներսիսի . « Իսկ թագաւորն իբրեւ տեսանէր զՎեժ քահանայապետն, զիտացեալ զբարեխօսութիւն համոզելոյն վասն առնն մահուանն զի մի մեռցի, զիւր սամուրսն զգլխովն ածեալ, զիւր գէմն երեսացն ծածկէր, քնոյ պատճառ եղեալ զի զնորա բանսն մի լուրիցէ » (Բուզ. Գ. ԺԵ.) : Սամույր թուի թէ էր յայնժամ մեծագին զարդ . զգենուէլ զայն չէր սակայն թագաւորաց եւեթ սեպհական . ընդ չքեղ զարդսն Վասակայ յիշատակի և Սամույր (Եղիշ. էջ 241) : Բուզանդ զԶուրինայ ումեմնէ անարժան և պճնասէր եպիսկոպոսէ Մանազկերտոյ պատմէ՝ թէ « Աթինեալ և զտապաւկեալս զժապաւինեալս նարօտօք ագանէր, զսամուրեանիս և զկնքմեանիս և զգայլենիս ագանէր, և աղուեսենիս զանձամբ արկեալ անխտիր ի բեմ ելեալ նստէր » (Բուզ. Զ. Բ.) : Որպէս կարմիր կօշիկ, նոյնպէս և ոսկի սպաս առանձինն էր թագաւորաց . այլք չունէին իշխանութիւն վարել այնպիսեօք, իայց եթէ առանձին հրամանաւ թագաւորին, իբրեւ նշան մեծի պատուոյ և աւագութեան : Այսպէս, ըստ Խորենացւոյն, Արգամայ նահապետին Մուրացանայ, տուաւ իշխանութիւն իբրեւ երկրորդի թագաւորին ագանեւ կօշիկ կարմիր միոյ ոտին, և ըմպել ոսկի բաժակաւ . « Տայ (Արտաշէս) և առնն քաջի և պատուականի, Արգամայ, զգահն երկրորդական, և պսակ յակնթակապ և գինդ յերկոսին ալանջան, և կարմիր զգետտ միոյ ոտինն, սարգալ ունել ոսկի և պատառաքալ, և ոսկեղինօք ըմպել նուագօք » (Խոր. Բ. Խէ.) : Պապ ունէր ոսկի բաժակ ի ձեռին, յորժամ հարին զնա ի բազմական . « Եւ մինչդեռ Պապ ունէր զուրախութեան գինին ի մատունս իւր և նայէր ընդ պէս պէս ամբոխ գուսանացն, ահեակ ձեռամբն յարմուկն յոր յեցեալ բազմեալ էր, ունէր տաշտ ոսկի ի մատունս իւր, հրաման լինէր հարկանեւ զնա » (Բուզ. Ե. ԼԲ.) : Ոչինչ ընդհատ

չքեղ էին հանդերձք և զարդք պաշտօնէից և ուղասաւորաց , մանաւանդ մինչ էին առ թագաւորին : Այսպէս Խորենացին ասէ զԹագադիր ասպետէն՝ թէ ունէր իշխանութիւն « առանց ոսկւոյ և ականց զկրտսեր մարգարիտն երեքտակէն վարսակալ ածել , յորժամ յարքունիս ի տան թագաւորին չըջիցի » (Խոր . Բ . Է .) . նկարագիր մութ . թերեւս կամիցի ասել՝ թէ թագադիր ասպետն ունէր իշխանութիւն ածել ի գլուխ իւր ապարաւ յերից կարգաց մարգարտէ : Մարգարիտն այնպէս առատ էր մինչեւ ի հարսանիս թագաւորաց սփռել մարգարիտ ի տան հարսին , որպէս և դահեկան ոսկի ի տան թագաւորին : Խորենացին ի վկայութիւն այսր սովորութեան բերէ ի վիպասանայ Հայոց զգեղեցիկ երգն զհարսանեացն Արտաշիսի . « Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն Արտաշիսի , տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկանն » . « քանզի սովորութիւն իսկ էր , » յաւելլու Խորենացին , « թագաւորացն մերոց փեսայութեամբ ի դուռն տաճարին հասանել՝ դահեկանս ճապաղել իբրեւ զհիւպատեանն Հռոմայեցոց . սապէս և թագուհեացն յառաքատին՝ մարգարիտ » (Խոր . Բ . Ծ .) : Զներսիսէ Մեծէ , մինչդեռ սենեկապետ էր նա Արշակայ յառաջ քան զկաթողիկոսութիւնն , ասէ Բուզանդ թէ « Կայր ի սպասու թագաւորին ի սնարս նորա , զարքունական սուսերն , զպոլովատիկն , զուկեպատեանն , հանդերձ ականտակալ մարգարտազարդ կամարաւն , ի սպասու նորա բարձեալ ունէր » (Բուզ . Դ . Գ .) : Արտաքին հանդերձք ժամանակին , մանաւանդ մեծամեծացն , էին դրատ , այսինքն պարեգօտ կարճ յորոյ վերայ գային վարտիքն ի սրունից ի մէջն , և գօտի զմիջով , զորմէ կախէր նրանն որ թուր : Լինել սուսեր կարճ , և մոյկ յոտս : Այսպէս նկարագրէ Բուզանդ զԴիակ մարդպետ . « Ի ժամ ընթերցացն հրաման ետ արքայն Պապ տանել պատմութեան ագուցանել մարդպետին Դիակայ . և ագուցին նմա դրատս և վարտիս և մոյկս : Եւ էած զգօտին ընդ մէջ իւր զորմէ թուրն կախէր , և սուսեր ընդ մէջ ածեալ , և խորչ ի գօտւոյ դրատիցն իջեալ զթուրն և զսուսերն ծածկէր » (Բուզ . Ե . Զ .) : Ի ժամանակի անտէրնչութեան եւս , այն է զլինի բարձման թագա-

ւորութեանն , նախարարք ունէին զիսկական և զվայելուչ ձեւ իւրեանց սլափուոյն : Եղիշէ զգարդարանն Վատակայ նկարագրէ օրինակ զայս . « Ըստ օրինացն արքունի արկանէր զպատուական հանդերձն զոր ունէր ի թագաւորէն . կապէր և զպատուաւորսն , և զխոյրն ոսկեղէն դնէր ի վերայ , և զկռանակուռ ձոյլ ոսկի կամարն ընդեւրդեալ մարգարտով և ակամբք պատուականօք ընդ մէջ իւր ածէր , և զգինդսն յականջսն , և զգումարտակն ի սլարանոցին , զսամոյրսն զթիկամբն , և զամենայն օրէնս սլափուոյն զանձամբ արկեալ երթայր յարքունիս » (Եղիշ. Էջ 241) :

Նսեւ երկարք թուի թէ էին վառեալք զարդու , որոյ վասն ունի հոյերէնն զպարսկի հայ բանն « ասպաղէն » Բուզանդ գեղեցիկ նկարագրէ զՄանուէլ վառեալ զինու հանդերձ երկարաւն . « Իբրեւ զաչս ի վեր ամբառնայր արքայն Վարազդատ , և տեսանէր զսպարապետն Մանուէլ , ի մեծութենէն հասակին և ի չքեղութենէ անձինն , և յամրակուռ յերկաթապատ յոտիցն մինչեւ ցգլուխն առհասարակ յանվթար զինէն , ի հաստամետոյ յանձնէն և ի հաստատուն երկարէն և յասպաղէն վառելոյն յանշարժ սպառազինէն , համարեցաւ կռեաց ի միտս իւր իբրեւ զլեռն մի բարձր զանմատոյց » (Բուզ. Ե. 11) :

Զիք գրեթէ ամենեւին յիշատակութիւն կառաց զոր վարել արդարեւ դժուարին էր յայնպիսում անհարթ երկրի , լի խորածորովք , լեռամբք և լեռնակօք , անթիւ գետովք և գետակօք և անտառախիտ մայրեօք : Առ Բուզանդայ յիշի միայն ժանու կամ ժանուար , իբրեւ աղդ ինչ դեսպակի որ , որպէս հաւանութեան է , տարեալ ինէր ձիովք կամ ջորեօք , մանաւանդ վասն կանանց : Այսպէս զՓառանձեմայ ասէ Բուզանդ՝ թէ եկեալ էր ի բանակն ժանուաւ ընդ տուն իւրում Գնեւոյ , զոր Արշակ ետ ածել դաւով . « Եւ մինչդեռ զայր նա (Գնէլ) ընդ բանակամէջն , և էր հեծեալ յերկաթին իւրում . . . և կին նորա որ եկեալ էր ընդ նմա ժանուաւ՝ ի նմին վաշտու էր ընդ առն իւրում » (Բուզ. Դ. 36) . և զՄուշեղի ասէ նոյն Բուզանդ՝ թէ զկանայս Շապհոյ զորս կալեալ էր դերի՝ արձակեաց ժանուարաւ . « Բայց զկանայս

Շապհոյ Թագաւորին Պարսից , զտիկնաց տիկինն , զորս ըմբռնեալ էր՝ ոչ ումեք ինչ թոյլ տայր Մուշեղ զօրավարն Հայոց անարգել ինչ . այլ ժանուարս ապր նոցա կազմել ամենեցուն , և հանեալ արձակէր զամենեսեան զհետ առն նոցա Շապհոյ արքայի : » (Բուզ. Ե . Բ .)

(Մասուսցի յառաջ)

Ա . Մ . Գ .

Զ Կ Ր Ո Ն Ի Ց Հ Ա Յ Ո Ց

Զնախնի կրօնից Հայոց բազումք բազում ինչ կարծեցին այլ ընդ այլոյ , մինչեւ ոմանց առնել զանուանեալ նահապետ ազգին զՀայկ աստուածապաշտ , երկրպագու միայնոյն Աստուծոյ , և յայն սակս իսկ ապրտամբեալ ի Բեւայ և եկեալ երեքհարիւրովքն ի Հայս իրրեւ երկրորդ Աբրահամ ի նմին երկրէն Քաղդէացոց յերկիրն Քանանու . սա՝ յայտնի իսկ հրամանաւ Աստուծոյ , իսկ մերն ինքնին յիւրոց կամաց առաքինացեալ , վասն որոյ և , յաւելցուք , առեալ զերկիրն ի ժառանգութիւն , որպէս նայն զՊաղեստին : Ապաքէն զայս իմն ակնարկել կամէին որք ճարտարեցին զպատմութիւնն :

Յետ աշտարակաշինութեանն նահապետք ազգաց , յառաջ քան զցրուելն ըստ ծննդոց ի վերայ երեսաց երկրի , շինեն զաշտարակն . ընդէ՛ր մին ի նոցանէ չիցէ եւ մերն : Մովսէս պատմէ գաղթել նահապետի ազգին իւրոյ ի Քաղդէացոց երկրէն յերկիր օտար . ընդէ՛ր և մերն չառնիցէ զնոյն : Նա առ հնազանդելոյ Աստուծոյ երթայ յօտար երկիր . զի մի՛ մատնեսցի նմանութիւնն , թող վոխեսցի պատմութիւն մեր սակաւ մի . նահապետն մեր երթիցէ առ չհնազանդելոյ հակառակորդին Աստուծոյ : Խորենացին արդարեւ չասէ ինչ զաստուածապաշտութենէն Հայկայ , այսինքն թէ Հայկ , քանզի աստուածապաշտ էր , առ չթուժալ ամբարշտութեանն Բեւայ որ աստուածանալն կամէր , ետ խոյս իւրովքն . այլ թէ « Ոչ կամեցեալ հնազանդ լինել , Բեւայ , չու արարեալ զը-

նաց, » այլովքն հանդերձ : Այլ այս ոչ այլ ինչ ցուցանէ եթէ ոչ թէ աստուածապաշտութիւնն Հայկայ աղօտ իմն էր տակաւին, կամ չեւ եւս ծնեալ ի միտս Խորենացոյն, և չկարէր իսկ, զի դեռ կանուխ էր : Որպէս ամենայն ինչ որ նոր է, նոյնպէս կցկցանք, եթէ՛ յարուեստս և եթէ՛ ի դժպրութեան, առնուն աճումն և յաւելուած ժամանակաւ, եթէ պատմութիւն աշտարակաշինութեանն ետ միտս հնարելոյ զԲէլ և զՀայկ ապստամբեալ ի նմանէ, միթէ չէ՞ր մարթապատմութեանն աստ ուրեմն տալ միտս հնարելոյ զաստուածապաշտութիւն նահապետին, և զնոյն համարել պատճառս տպտոմութեանն : Արդարեւ գեղեցիկ ստեղծութած. սակայն ժամանակն որ, որպէս ասացաք, տայ ծնանել և սնանել առասպելաց եւս, նոյն տայ նոյն և մեռանել : Թողեալ մեռելոց թաղել զմեռեալս իւրեանց՝ եկեսցուք յայնս որ արդիւնք են և ոչ կարկատուն բանք :

Ապաքէն առանց երկմտութեան է թէ Հայք դարձան ի քրիստոնէութիւն ի սկզբան անդ Գ. դարու. սակայն աստ եւս կցել և կարկատել գտանէ մուտ : Ո՛րչափ պատմութեանց և դիպաց չեղեւ թեւադիր զիրն ի ձեռս նախնի քրիստոնէից : Զոր վերագոյնն ակնարկեցաք՝ էր օրինակ իմն : Ի զարմանալիս պատմութեան դարձին Հայոց, — մի՛ ինչ տարցին ընդ միտ ջատագովք զարմանալեաց, — գտանեմք բազում ինչ յորս նմանութիւն իմն կամ մերձաւորութիւն ընդ պատմութեան գրոցն Դանիելի չտեսանել չէ՛ մարթ : Այսպէս պատմութիւն լիտի մարտին Տրդատայ ընդ Հռիփսիմեայ՝ տայ մեզ ապաքէն յիշել զզգաստն Շուշան ընդ ծերսն գազաշրտս ի մարտի. փոխումն Տրդատայ ի խոզ՝ զգոռազն Նարեկոդոնտոր փոխեալ յանտոնոց բնութիւն. օճախառն բնակութիւն ըն Գրիգորի ի վիրապին՝ զԴանիէլ ի դրին առիւծուց. այրի կիին որ տանի մէն մի նկանակ յաւուրն առ Գրիգոր՝ զմարգարէն Արակուժ որ զնոյն սպասաւորութիւն հարկանէ երազահան մարգարէին : Այլ զի՞նչ միտս մեզ անտի, մեզ՝ որ արդեանց ի խնդիր եմք և ոչ ձեռոց :

Սակայն արժան է նախ գիտել ինչ հաւաստեալ զաղբերէ պատմութեանն : Պատմութիւն դարձին Հայոց չունի ժամա-

նակակից աղբւեր, բայց չէ ամենեւին առանց ժամանակակից յիշատակութեան: Ագաթանգեղեայ մատեանն, քան պատմութեամբն լեզուաւն մանաւանդ նշանաւոր, է ի դըպրութեան ազգին, ըստ արդի կերպարանայն, գործ առաջնոյ կիսուն Ե. դարու, և ունի երիս մասունս. պատմութիւն իմն անկման պարթեական հարստութեանն, հանդերձ յիշատակութեամբ անցից ինչ Խոսրովու և Տրդատայ յառաջ քան զթագաւորելն և զկնի թագաւորելոյն, մինչեւ ի դարձնորա: Այս է քաղաքական և համառոտագոյն մասն մատենին. երկրորդն է պատմութիւն վկայութեանն Գրիգորի եւ Հըռիփսիմեանց եւ դարձի ազգին. այս է երկայնագոյն եւ վըկայախօսական մասն. երրորդն, վարդապետականն, է քարոզութիւնն Գրիգորի առ նորքնծայ ժողովորդն: Պարտ է խոստովանել, ըստ սկզբանց ողջամիտ քննութեան, եթէ առաջին մասնն, այն է քաղաքականն որ իբրեւ պատմութիւն ընծայանայ մեզ, չէ ըստ ամենայնի միաբան ընդ արտաքին ժամանակակից պատմութեան. երկրորդն, այն է վկայախօսական մասնն, չէ առասպել, այլ պատմութիւնն ծածկեալ ընդ քողով սքանչելեաց, կամ այլով բանիւ հոգեւոր իմն վիպասանութիւն: Զառաջինն կարեմք ուղղել ի ժամանակակից պատմութեան. զերկրորդն զտեւ եւ յստակել միայն ըստ օրինաց ուղիւ դատաստանի. առաւել քան զայս պահանջել ի պատմագրէն է անդէպ եւ անհնարին, ոճիր ընդդէմ հասարակաց մտաց: Երրորդ մասնն, որ է վարդապետականն, է աստուածխօսութիւն եկեղեցւոյ Ե. դարու, ըստ վճռոց երկուց առաջին տիեզերական ժողովոց, նիկիայ եւ Եփեսոսի, զորոց եւ զքուն բանսն արկանէ ի կիր. գիտէ զմրդին է Բասիլէական (համագոյակից,) եւ զկոյսն՝ ասորոս շաշէն (Ագաթ. Լէ. ԼԲ. Խ. եւ այլուր): Թող վարդապետութիւնն իցէ հնագոյն քան զժողովն. միթէ եւ բա՞նքն էին հնագոյն:

Յայտնի է զոր ասելն կամիմք, այսինքն թէ աւանդութիւն դարձին այնորիկ ըստ Ագաթանգեղեայ է ազօտ իմն եւ կիսով չափ վէպ. այլ այս չեղծանէ զհիմն պատմութեանն, որ է փոխել ազգին, հանդերձ թագաւորաւն, մանաւանդ

թէ ի թելադրութենէ թագաւորին , ի հեթանոսութենէ ի քրիստոնէութիւն , Բնութիւն կրօնական գրոց , ոչ ի հրամանական (dogmatique) և ի վարդապետական միայն , այլ բազում ուրեք և ի պատմական , է ծածկել զիրոյն ընդ քողով . այս է առաջին և հնազոյն ձեւ մատենադրութեան ի դպրութեան ազգաց , զմարդկեղէնն ցուցանել աստուածեղէն : Ոչ Հոմերոս Հերոդոտեայ , այլ Հերոդոտոս Հոմերի պայ զհետ : Պատմագրի գործ այն է՝ բառնալ զքողն : Զարմանալիք չեն ստութիւն , այլ ծածկոյթ զոր գործ է բառնալ : Այսպէս ի պատմութեան զորմէ բանքս են՝ ի բառնալ մեր զքողն , ոչ թէ կորուսանեմք ինչ , այլ գտանեմք : Արդարեւ դժուարութիւնք կուռ զմիմեանց ինի գան ի պատմութեան դարձին Հայոց : Վկայախօսութիւնն (Ագանթանդեղոս) իւրովք անթիւ սքանչելեօք , այլով բանիւ՝ ոստումն դիպաց , և ոչ աղիալխումն պատճառաց և արդեանց , ոստումն , հակառակ օրինոյն քրիստեան որ չառնէ վազս , *natura non facit saltum* , իբրեւ թումք իմն հզօր , մանաւանդ վասն ռամիկ մտայ , բարձրացեալ կայ առաջի ճշմարիտ պատմութեան : Միթէ չիցէ՞ արժան իիլիսոփայական հետազոտութեան լառնալով զանհարթութիւնն սքանչելեացն՝ ածել յայտ զճշմարտութիւն՝ իրացն , կամ գոնեայ մօտ հասանել յայն : Մուտ ազգին ի քրիստոնէութիւն արդիւնք է որ պարտի ունել զիւր պատճառ : Պարտք պատմութեան է և ոչ վկայախօսութեան՝ որոնել զպատճառս : Ի վկայախօսութեան դէպք են ուրոյն ուրոյն արդիւնք զատուցեալք ի միմեանց . կղզիք են ի մեծի ուրեք արքիպեղադոսի , և ոչ սարք ի ցամաքի որոց գօտիքն են յայսմի . իւրաքանչիւր դէպ է մէն մի « եղկցի և եղեւ . » ամենայն ինչ գործ է , պատճառ՝ մի միայն , վերինն և արձակ : Պատմութիւնն որ է հետազոտութիւն պատճառաց և արդեանց՝ չմտանէ ընդ նովին օրինօք . վասն նորա ամենայն ինչ է պատճառ և արդիւնք միանդամայն : Թող դարձն Հայոց , ըստ սկզբանց աստուածխօսութեան , իցէ յաւիտեանական խորհրդով յառաջագոյն սահմանեալ իրելուս դէպ մի ի դիպաց կատարելեաց ի ժամանակի . պատմութիւնն չէ հա-

կառակ այսմ, և ոչ իսկ խժրժէ զայս: Պատմութիւնն հակառակ է ճգանց վկայախօսութեան որ կամի իմն խզել զընթաց դիպաց՝ խախտելով զօղակսն, և խանգարել զաղէրս պատճառաց և արդեանց: Ըստ վկայախօսութեան, տեսչութիւնն կամի զՀայս ածել ի քրիստոնէութիւն: Արձակ կամք նորա չպահանջէ պատճառս. « Եղիցի լոյս և եղեւ լոյս. » ոքանչեւիք մղեն զսքանչելիս, աներեւոյթ աշխարհն կայ պատրաստ, դեւք առնին գործիք, արքունիքն այսահարին, թագաւորն գլխովին փոխի ի խոզ, տեսիլք և երազք յաճախեն, և գործն առնու կատարումն: Մինչ վկայախօսութիւնն այսպէս յաժեցուցանէ զմեզ յաներեւոյթս տեսանել զպատճառս դարձին, փիլիսոփայութիւնն ի մէջ անցեալ անդէն իսկ ի պատմութեան ցուցանէ մեզ զպատճառսն և զարդիւնս միանգամայն: Համառօտս հատանեմք, զի համարիմք խօսել առ որս գիտակն են սլատմութեան: Հայք ի վաղուց են մասն պարթեւական մարմնոյն և՛ խնամութեամբ թագաւորացն, և՛ ընդեւութեամբ լեզուին և կրօնիցն: Անկմամբ պարթեւական տոհմին ի Պարսս և մոլու սասանականին փոխի աղերս Հայոց: Նախանձաւորութիւն Սասանեանց ընդ Հռոմայեցւոց և թշնամութիւն նոցա ընդ հայ պարթեւական տոհմին՝ արկանեն զսոսա ի գիրկ անդր Հռոմայեցւոց, Իբրեւ ի վարձ այսր մերձաւորութեան հաստաթի Տրդատ, թագաւոր դաշնակից Հռոմայեցւոց, յետ մեծի պատերազմին Գաղերեայ ընդ Ներսէհի առ Դիոկղետիանոսիւ (297,) և աղերս Հայոց փոխի: Հայաստան որ մասն էր արեւելեան Արեաց՝ լինի այնուհետեւ մասն արեւմտեան Հռոմոց, բախտակից և հաղորդ ճատակագրի նոցա: Յընդունել հռոմէական պետութեան զքրիստոնէութիւնն՝ չէր մարթ չառնել գնոյն և Հայոց մանաւանդ արեւմտեանց պատրաստելոց ի սկզբանէ անտի քրիստոնէութեան, իբրեւ դրացեաց փոքուն Ասիայ և Ասորւոց որ անդստին յառաքելոց անտի էին միջավայրք քրիստոնէական շարժման: Ահա բնական պատճառք անկանելոյ Հայոց, արդէն իսկ պատրաստելոց, ի ծոց անդր քրիստոնէութեան գրեթէ ի նմին ժամա-

նակի յորում դաշնաւորն նոցա և պետ , Հռոմէականն , ընտրեաց առնել զնոյն : Եւ զի դարձն Հայոց ի քրիստոնէութիւն էր արդիւնք նորոյ իրիք ոգւոյ որ ի հարկէ և նովին ուղղութեամբ գործէր ի Հռոմէական պետութեան , ուստի և արգասիք բնական դիպաց , օղակ մի մեծի շղթայի , տարր նորոյ իրիք յօդուածոյ , և ոչ յանկարծադէպ ինչ իբրեւ ուրոյն առանձին գործ արարչական , նոր իմն եղիցի , տեսցուք զպատճառս մտից Հռոմէական աշխարհին ի սահման անդր քրիստոնէութեան : Թող խօսեսցի աստ վասն մեր մեծ ոմն մատենագիր , փիլիսոփոս եւ պատմիչ , ի Միացեալ Նահանգաց Ամերիկայ :

(Մ 1849 թ 10 01 ցի 300 րես 002)

Ա . Մ . Գ .

ՔԱՆՔ ԶՅԱՅ ԼԵՁՈՒՆ

Ա . Պ . — Քաջ , քաջ . յոյժ բարւոք խօսեցար , բարեկամ , և չիք ինչ որ վրիպեալ իցէ յուշոյ յիշատակաց քոց :

Յ . Շ . — Զճշմարտութիւն կամլում ասել . ես մինչեւ ցայժմ վարկաւարազի իմն և ընդ աղօտ գիտէի վայդ ամենայն . չէին ինձ քաջ ծանօթ պատճառք և մանր մանր հանգամանք այլակերպութեանն որ ընդ մէջ լեզուի արդի գրչաց և լեզուին մատենագրաց Ե . դարուն , զորս բարեկամ մի իմ խրատ ինձ տուեալ էր միայն ընթեռնուլ : Այժմ խելամուտ եղէ թէ ո՛րչափ խոտորեալ հեռացեալ իցեն արդի գրիչքայանչարժական և հաստատուն կանոնաց դպրութեան և յօրինաց անտի բանականին , թէպէտ և ի ռամիկ լեզու գրիցեն : Այո՛ , այլ է , այլակերպ է լեզուդ ի հնոյ անտի , սակայն ի գլխաւոր և յիսկական պայմանս յօրինուածոյ՝ ճմարթի վինել այլ ազգ ի հնոյն . քանզի նոյն լեզու է . մի է արմատն որ շքեղացուցեալ է զհինն և այժմ զարգացուցանելոյ է և զնորն : Ես ոչ կարեմ որոշել զնորն ի հնոյն , թէպէտ և սա-

կաւ մի այլակերպ ի միմեանց իցեն. սակայն յորժամ ընդ կանոնեալ սահմանօք դպրութեան մտանիցէ բարբառն նոր և տիոց ի տիս զարգացեալ ի չափ կատարման հասանիցէ, աներկմիտ եմ թէ հանդոյն և զուգական իրերաց լինիցին. մօրն նմանեսցի դուստրն: Սակայն այժմու գրիչք մեր զի՞նչ առնեն, միթէ ունի՞ն ինչ փոյթ և խնամ մշակելոյ և կանոնեալ յերկրելոյ զլեզուն որ տակաւին ի տիս մանկութեան է. միթէ ջանա՞ն և վաստակի՞ն յարդարել և յատակել զնա յաղգի աղգի խորթութեանց և յեկամուտ օտար գոյից որ հեղձուցանեն զնա: Ոչ. նմին հակառակ՝ յաւելուն տգեղութիւնս ի վերայ տգեղութեանց, և ուր ուրեք գտանիցեն միուր և աղտ և գայռ՝ բերեն արկանեն զնովաւ. փոխանակ պարզ, բնական և յատակ բարբառոյ զոր տեսանել ական ունէաք ի ժամանակի աստ յեղափոխութեան յորում զհնոյն տեղի ունելոյ է լեզուն նոր, զնեն առաջի մեր ճիւղաղ իմն լեզուի այլանդակ այլանշան և այնչափ տգեղ մինչեւ խրտչել գրադիպաց ուղղամիտաց և զահի հարեալ ի բաց փախչել ի նմանէ: Զնոյն դժնդակ ազդումն գործէ յիս և ընթերցութեամբ մատենից նորոց որ գրեալ են ի հինն հայերէն և չեն ամենեւին զերծ ի խոտան, յանշուք և յանհեղեղ հանգամանաց ուսմիկ լեզուին: Արդարեւ, յորժամ ընթեռնում զմատենասարգի գրչաց՝ է ինչ մի որ ընկրկէ զիս. քարինք և խուլթք և փուլք կասեցուցանեն աստ և անդ զքաջլ իմ. չկարեմ առնուլ ի միտ զոր ընթեռնումս. տաքնապիմ, նեղիմ, թալուկ գայ զսրտիս, չգլաւմ տնձին, այլայլին նոյն հետայն միտք իմ և չկարեմ հատու լինել խառնախօս բանիցն որ արկանին առաջի իմ. մինչդեռ յորժամ զնգնիկ ընթեռնում կամ զՍուրբ գրեանն և զայլ ընտիր մատեանս Ոսկեղէն դարուն, թուի ինձ թէ յիմ հայրենի գաւառի եմ, ի տան իմում եմ, հայերէն ընթեռնում և որոց ունին զնեն ինձ՝ հայերէն խօսիմ. չիք աստ խոչընդոտն, չիք փուշ, չիք արգել. սահին դիւրաւ բանք և իբրեւ զմեղր ծորեալ հօսին. քաղցր է այգ լեզու, չքեղ, պարզ, դիւրահաս և ոչ բռնազրօսեալ:

Թ. Գ. — Բարի է, գործ ազնուականն է վասն ճշմարտութեան մարտ եղեալ ոգորել և զնորա փառաւորութեանն զնշան յաղթութեան կանգնել. բայց միթէ ամենայն փոյթ և ջան և այնչափ անհնարին վաստակ ճշմարտասիրաց ո՞չ ելանեւոյ իցեն ի դերեւ: Միթէ մինչեւ ցայսօր մեք ո՞չ քաշողէաք, ո՞չ խօսէաք ի տան և ի հրապարակի, ո՞չ կարդայաք ի վերայ տանեաց, ո՞չ գոչէաք, ո՞չ անդալակ լսանայաք ամենայն ուրեք: Աղէ՛, զի՞նչ ինչ անփոյթ արարաք մինչեւ ցայժմ առ հաւանեցուցանել զհակառակորդս մեր. սակայն միթէ եղև ինչ օգուտ. ո՞չ ինչ: Չտեսանէ՞ք զի ի մէն մի թուի Արեւելք լրագրի որ ելանէ աւուր աւուր ի հրապարակ՝ գտանին նոր նոր խորթ և բիրտ անուանք, և մանաւանդ վերադիրք, և որ վտտթարագայնն է՝ դարձուածք բանից զաղիականք: Այո՛, այդ օտարասէր ոգի է որ չահեալ տիրէ այժմ ի հայ մատենագրութեան: Կանխադոյն ի ճառի ուրեք մերում ազդեցութիւնդ այդ օտարասէր ոգւոյ ակնարկեալ էր. սակայն այժմ համարձակախօս ազատաբերան ասեմք և հաստատեմք թէ մեք ո՞չ եւս խօսիմք այսօր հայերէն, այլ գաղիարէն: Ո՛ր պանդորրութեան. քանզի գաղիարէնն գեղեցիկագոյն ի մէջ լեզուաց եւրոպայ է, համարին թէ յորժամ զհայ հանդերձ արկանիցէ զանձամբ՝ դարձեալ նոյնպէս գեղեցիկ երեւենցի: Օ՛ն առ, հարցցուք և մեք ցնոսա. յորժամ ունանել հոսանիցէ ոմանց ի ձէնջ գերմաներէն կամ սլաւերէն, զի՞նչ առնիցէք. միթէ և յայնժամ ընդ քարշ ածեալ զլեզուն՝ մերթ ի մի՞ կոյս ձգելցէք և մերթ ի մե՛ս կողմն առեալ տանիջիք: Դժնդակ է, մանաւանդ թէ սոսկալի է, այս ոմտանունն և անհատտոտութիւն կանոնաց լեզուի միոյ որ, յետ կորուսանելոյ զհասարակալիւն կշիռ իւրոյ կայի և հիման, խաղալիկ լինիցի մտաց ցնորելոյ և խանգարելոյ ճաշակի տգէտ եւ ամբարտաւան գրչաց:

Ս. Պ. — Թարգմանութիւնն Տեւեմաքայ, որ զանշուք և զտգեղ կերպարանս ի վեր եհան զառաջնոցն թարգմանութեանց, և մանաւանդ բանք ինչ կսկծեցուցիչք զոր Ս. Գ.

զի՞արդ ելա՛տ մե՛տ պարճաւո՛ր խողովո՞ղելոյ Հայ լեզուին : Այո՛, ուսուցիչք պատկառելիք, դուք եղէք պատճառք խողովո՞ղելոյ Հայ լեզուին : Համարէիք թէ աղքատ և չքաւոր իցէ լեզուն Ոսկեղէն մատենադրութեան մերոյ և արկէք զնովաւ ծիրանիս նեխութեան և դրգլեակս աղտելիս . զօրացուցանել կարծէիք և սնդել զմեղին և զտկար , և արարէք զնա թոյլ, նկու՛ն և չնչին . անզարդ , անշուք և տգեղ էր , և սիրեցէք ի վերայ նորա զարշուժիւնս պէս պէս՝ փոխանակ զարդու ծաղկանց . կամէիք տալ նմա թեւս թեթեւս թռչնոյ , զի ամբարձեալ վերասցի ի բարձրաբերձ բարձունս գիտութեանց , և ետուք նմա թեւս մաշկաթեւս չլժիկանի , որ ոչ կարացին ի վեր ունել զնա : Արդ , դուք որ զառաջինն անցէք զանցէք ըստ օրէնս նոյ իրականս լեզուին և կոխան ոտից ձերոյ արարէք զնոսա , զի՞արդ կարիցէք այժմ ստգտանել զաշակերտեալն ձեր և զկուսակիցս որ զնոյն յանցուած օրինազանցութեան յանցանեն : Դուք որ ածէք Հասուցէք զնոսա մինչեւ ցեզերս անդնդոց՝ զի՞արդ մարթայցէք արգելուլ զնոսա ի դըրմանէ : Միթէ չգիտէի՞ք դուք յայնժամ թէ զկայ առնուլ և կասել ի մէջ ճանապարհի անհնարին է այնմ որ ընդ զառ ի թափ ինչ վայր ընթանայցէ : Ս . Գ . — Թէ թարգմանութիւնն իմ Տեւեմաքայ և բանք ինչ դառնութեան ի պատասխանուլ իմում առ Մ . Կ . դըրգուեալ իցեն զհակառակորդս մեր , չթուին ինձ հաւանութեան : Թարգմանութիւնն իմ , որպէս յայտ արարեալ է իմ ի ձաշակի , փորձ իմն էր իմ առանձինն ի հրահանգս կըրթութեան հնոյ լեզուի մերոյ : Զէր իմ բնաւ դիտաւորութիւն թնամանելոյ զոք կամ նշաւակելոյ զգործ վաստակոյ ոյր և պէտ գրչի . քանզի և ծանօթ իսկ չէին ինձ մատեանքն : Գիտէի միայն թէ գոյ թարգմանութիւն մի Տեւեմաքայ զոր իմ չէր առեալ բնաւ ի ձեռին և ոչ առեալ մինչեւ ցայսօր . իսկ նախաւորն թարգմանութիւն ամենեւին իսկ անծանօթ էր ինձ , մինչեւ անուն անգամ թարգմանչին : Այն միայն էր ի մտի իմում թէ թարգմանութիւնն այն , կամ , լաւ եւս ասացից , թարգմանութիւնքն որ և պէտ թէ

գոյին, չմարթէին լինել ա'յնպէս որպէս փափաքէաք մեք
ամենեքեան. քան զայս առաւել չունէի ինչ ի մտի: Իսկ վա-
սըն բանից ինչ իմոյ որ կսկծեցուցիչք թուին ումանց, որպէս
և բարեկամին մերում Ս. Պ. ես ասեմ թէ չկարեն ի կշիռ
համեմատութեան մտանել ընդ թշնամանալից բանսն հակա-
ռակորդին մերոյ որ ա'յնչափ անհնարինս մոլեգնեալ փըր-
փրեալ յարձուկէր լի սպառնալեօք ի վերայ իմ և հեղոյր
մաղձ սաստիկ և ժանգ և թոյն ի բերանոյն: Զայդ առնէր
նա կարի յանդգնութեամբ և յանիրաւի. յանդգնութեամբ՝
վասն զի չէր նա ձեռնհաս ի քննել և խժրժել ինչ որ ի վեր
քան զիւր կարն էր. քանզի յորժամ չգիտացէ ինչ ոք ճշդիւ
գտակաւ, չմարթի դատաւոր կալ և քննիչ խուզարկու, և
կարծիս ինչ յայտ առնել զայնմանէ: Ասացի և յանիրաւի.
քանզի բազում ինչ խտտորնակս և թիւր ըմբռնեալ է ախոյ-
եանն մեր: Անդ ուր ասեմք մեք՝ թէ Լուսիս Բեյ Գետանել մանա-
կ Բե' Կար Երկնայէք ի յեւնէ՝ ածել խառն է խառն հարուածս յալ ե-
յահեալ յաբբոյն Կարէ Բանալի զբաց, նա համարի թէ արդարեւ
մանուկ առնեմք զնա. լուարուք այժմ՝ զի՞նչ բերէ զայնր
զհետ. որովհետեւ մանուկ արարեալ է մեր զնա, բնապէս
ծեր եմք մեք եւ զառամեալ, նա՛ դանդաջեմք իսկ. չգիտէ
հէքն թէ յորժամ եւթանասնամեայ եւս լինէր, դարձեալ
մանուկ կոչելոյց էաք զնա: Դարձեալ ուր մեք ընդ հենգն
զինեալ ասեմք զնա Նախնայն ճշարտութեան և տամք առ խա-
լու շնորհ է յեւն նորա, ստոյգ համարի զիրան և ուսուցեալ
փրացեալ ասէ. արդարեւ ճշարտութեան (այսինքն, ինքն Մ. Կ.)
ոչ առաւելոց արդարեւ Գրեթէ Կեթեթ, Բեթն շնորհայէք և Բեթն Եր-
կայնայէք Կար է յեւն: Ի պատասխանեալ իմում առ Մ. Կ.
չգտանի ինչ առաւել քան զբանս զայսոսիկ զոր արդարասէր
և ուղղամիտ ոք չմարթի անիրաւ համարել և անցեալ ըստ
չափ պատշաճի. և եթէ իցեն եւս բանք ինչ սակաւք որ
չհնչիցեն բարւոք յականջս նորա՝ ծաղու բանք են մանա-
ւանդ քան թշնամանաց. քանզի ընդէմ խառնախօս և ան-
ճախ ընծայութեանցն զորս բերէր նա ի մէջ՝ անհնարին էր
ինձ ունել զանձն ի չափու առ ի չարկանել բանս ինչ խա-

դու թեթեւս ի կիր: Իսկ զնորա բանիցն թշնամանաց զոր այնչափ կատաղագոյնս հեղոյր ի վերայ իմ՝ զի՞նչ պարտ իցէ ածել զմտաւ: զի՞նչ տակ մանաւանդ զվերագրէն ... Կէ (Երկրագունդ Դ. տարի, Երես 572, տուլ 24) որ եգիտ չընորհս մտանելոյ զառաջինն ի ծոց արդի հայ մատենադրութեան: Պնդեմք ի վերայ վերագրիդ այդորիկ, զի մին ի փառաց հնարագիւտ հանճարոյ նորա է: ոչ ոք յառաջ քան զնա մտարեւեալ էր արկանել զայն ի կիր:

Մ. Մ. — Թող զդորա անհամութիւնսն ի մի կողմն. մեք ի կարգ ճառիս զարձցուք: Ես ոչ հաւատամ թէ թարգմանութիւնք մեր կամ կարծեցեալ բանք ինչ թշնամանաց ի մերմէ կուսէ և կամ զինչ և պէտ այլ պատճառք գրգռեալ իցեն զհակառակորդս մեր ընդդէմ մեր: Եթէ իցեն եւս քինացեալ գրգռեալ ընդդէմ մեր, լեզուին զի՞նչ մեղ իցէ զի առ հեճուկս մեր այնչափ անարդեալ աղաւաղիցեն և ընդ արիւմ և ընդ վարչանս զնա ձգիցեն: Առ լուծել զվիշտ տնարգանաց, թէ իցեն երբեք, ընդ մեզ պարտին դուալ և մարտնչել, և ոչ զլեզուն ապականել: զի լեզուն ոչ մեր ըստացուած է լոկ և ոչ նոցա միայն սեպհականութիւն. այլ ժառանգութիւն է հայրենի և պատուական անգին պարգեւ շնորհեալ ամենեցուն մեզ առ հասարակ: Ապականել զլեզուն ընդ հենգն ակոյեներն՝ նման այնմ է յորժամ ի թշնամոյն յաղթեալ պարսեալ՝ զիւր հանդերձոն ոք պատառիցէ և կամ զզնս իւր ընդ գետին հարեալ խորտակիցէ: Ես այլ իմն գտանեմ պատճառս յամառութեանն նոցա ի գնալ խտտորնակս և հակառակ ամենայն օրինաց և ոգւոյ լեզուին: Տգիտութիւն նոցա ճշգրիտ կանոնաց դպրութեան և անհմտութիւնն հնարագիւտ ճարտար արուեստի և ազնուական նուրբ ճաշակի մերոյ բարձրագոյն հին մատենագրութեան՝ չտան նոցա թոյլ:

Ս. Պ. — Այլք ասիցեն. ոչ խոյապրէն:

Մ. Մ. — Թող վկատակոդ. — ասացաք թէ չտան նոցա թոյլ ընտրել որոշել զյոռին ի լաւէն, զտղեղն ի չքեղէն և զխորթն ընկեցիկ ի հարապատէն: Չէ ինչ դժուարին բիւրա-

պատիկ ընծայութեամբ Կաստատել զոր անունս . բայց քան-
զի չէ մեր ժամանակ պարապոյ բազում, ձեզ հնարս հայ-
թայթանաց զկարի պարզ և զկարի մեկնակ յանդիման տ-
րարից, և հասու լինիցիք ձեզմարտութեան: Դիցուք գրե-
ցուք թէ յակմբի ուրեք դէպ լինիցի գտանել ձեզ ընդ ոմանս
ի նոցանէ: Յորժամ մեզմով իմն մատուցեալ ասիցէք թէ
առարկայ, պարագայ, քաղաքաբնէն, քաղաքաբնէն, շարան-
կաբնէն, պարանակաբնէն եւ պարագրաբնէն, զորս գուք առ
չգիտանս հարազատ և ընտիր համարիք, խորթ են և տգեղ
և յերկրեալ ըստ օրինաց լեզուի օտարի, անդէն տեսանի-
ցէք զնոսա զարմացեալս ունկն դնել բացառ բերանով իբրեւ
թէ նորանշան և նորալուր ինչ լիցեն. և եթէ ասիցէք թէ
անուանդք և վերադիրքք Ժապոնիէն, Ժապոնիէն, արա-
բիէն, քերականիէն, քերականիէն, քերականիէն, քերականիէն, վեր-
արաբիէն, քերականի, քերական, քերական, քերական (վեցամեայ
մանուկ Ե. ի (*)), քերականի, վերական, այլովքն հանդերձ, չեն
ընտիր և ոչ իսկ հայերէն համարելի, ընդ երեսս հայիցին մի-
մեանց ապշեալք. իսկ եթէ յառաջ եւս մատուցեալ և յատու-
ճանէ յատուճան ի վեր ելեալ զխորթութիւն անուանցդ Զե-
քու, հրաշ, արքի (հանդերձ որդւովք եւ թողամբք,) ապացոյց,
քաւար, քաւարի, ա. հ. դնիցէք առաջի նոցա, ուսս ի վեր
ամբարձցեն՝ յայտ իմն արարեալ թէ չկարեն սրտել զգոսա
ի բուն հարազատ հայ անուանց. և եթէ ի բարձրագոյն եւս
աստիճան ամբարձեալ ուսուցանիցէք նոցա թէ քաբեքաւ,
քաբեքաւ, քաբեքաւ, քաբեքաւ... որ պարզ են և գեղե-
ցիկ իսկ երեւին, դարձեալ խորթ են և հեռի յազնուական
ճաշակէ և յօրինաց և յողոյ անտի լեզուին, ափ ի բերան՝
լինիցին և թերեւս մեզս դնիցեն մեզ ի միտս իւրեանց թէ
զամենայն գոյս և զստացուածս լեզուին խոտեմք և ի բաց
ընկենումք, ի մի բան, թէ ալքատացուցանեմք զլեզուն: —
Զի՞ եւս յերկարեցից դրանս. մատուցեն մեզ տողս ինչ սա.

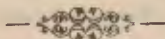
*) Ճաշակ, Գ. տարի, Թ. Ա. — Երեւ 42.

կաւս, տասն կամ առաւել, և առասցուք ցնոսա թէ ի մե-
րոց ոք գրեալ իցէ զնոսա, թէ ի նոցանէ ոմն: (*)

Յայդմ ամենայնէ որ ասացաւ՝ յայտ է թէ որ ինչ խոտան
է առ մեզ և խորթ՝ ընտիր և հարազատ համարի առ նո-
սա, և զոր մեք տգեղ և անշուք ասեմք՝ նոքա փայլուն
եւ գեղեցիկ հաշուին: Արդ. ուստի՞ իցէ այլակերպութիւնդ
այդ. կարծեաց և ճաշակի: Միթէ, որպէս սովորութիւն է
ասել այժմ, խտիր ինչ հոգեխօսական (psychologique) է ընդ
մեզ և ընդ նոսա, կամ ուղեղն մեր անշուք քան զնոցայն
յարդարեալ իցէ և չիք այլագոյն լատեալ. կամ միթէ
մեղ միայն պարզեւեալ իցեն շնորհք ի վերուստ ճանաչելոյ
զլաւն և զհարազատ, և նոցա՝ ոչ. — քաւ լիցի: Պատ-
ճառ այն է՝ զի մեք զընտրեալոցն մատենագրութեւ միայն
գամք միշտ. տքնիմք, որոճամք ընդ երկար և զանխառն և
զանապակ հիւթն քամեմք տունումք ի նոցանէ. մինչդեռ հա-
կառակորդք մեր խառն ի խուռն վարին, զամենայն մատե-
նագիրս ընտիր համարին, և որ ինչ գտանի առ նոսա՝ ըն-
դունին իրրեւ հարազատ գոյս լեզուին. չիք ինչ որ յոռի
իցէ վասն նոցա:

(Մատենացի յառաջ)

Պ. Թ.

*) Հրազդանն ոմն անուն նմանեցուցանէր երբեմն զոճ մեր յԱրեւելք լը-
րագրի (Թ. 1148, 31 Հոկտեմբեր, 1887) «Կոյ Եփեսոս զոր վաճառեն Գը-
րեայք առ ինչք կամօյն, ի Գարաբէջ, աղաղակելով Ամեն Բաղիթի Կե-
թի: Արդ որ այնչափ հայերենագետ զանձն համարի և խոստովան եւս
լինի՝ թէ աշակերտեալ է արանց աւագաց որ լի են փորձել զմեզ, առա-
քել հատուած մի անանուն առ խնամակալութիւնն ճաշակի. և զի մի՛
տացէ մեզ ծանօթ թէ իւր է հատուածն, թող առաքեսցէ զայն ի ձեռն
առն միոյ մտերմի իւրոյ և կամ այլոյ, ո և պէտ միջնորդի, որպէս իւր
կամք իցեն: Խոստանամք նմո թէ չեւ երկց ամուր լրացեալ՝ խելամուտ
լինիցի թէ Եփեսոս «Կի իւրն է և ոչ մերն, յորժամ հատուածն իւր ըն-
կեսցի ի դէպ անդր հատուածոց գրչաց բազմաց որ հետամուտ են անցա-
նել ի կարգ այնոցիկ որ գրենն ի ճաշակի:

Փ Ո Ր Ձ

ԹԱՐԳԵՄԱՆՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԱՂԻՆՐԵՆԵ

ԲԱՐԵՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ո՛րչափ աղքատք կան ի մուացօնս. քանի՛ք կան միան առանց օգնութեան և ձեռնառութեան: Մոռացօնք՝ որ այնու մտնաւանդ արժանի են ողբոց, զի են կամաւ և գիտութեամբ մեծատանց, և վասն այնորիկ իսկ արժանի պատժոց և պատուհասից: Մեկնեցից զոր ստացիս: Քանի՛ ըսէրք աղքատաց են որ հասեալ կան ի յետին տագնապ, և զորս ոչ ոք խորհի տիրիւն, զի չէք որ գիտիցէ զնոսա, և ոչ որ կամիցի գիտել: Եթէ էր ոք տեղեակ կարօտութեան նոցա, ախարայ իսկ առնէր նոցա, եթէ ոչ ողորմութիւնս ինչ, գէթ սփոհանա իմն առ մարդասիրութեան: Եթէ տեսանէաք զաղէտս նոցա, թերեւս կորանայաք, ընդ գետին մտանէաք զի յայնչափ զեղխութեան կամք, գրգիւմք, փափկանամք. մեղադիր լինէաք անձանց վասն մերոց անհանճար ծախուց, և յիրաւի մեղս անձանց համարէաք զայն: Եւ զի չեմք գիտակ կարօտութեան նոցա, և չկամիմք իսկ գիտել, նա ի բաց իսկ տանիմք ի մտաց, համարիմք մոռացօնս առնելով ազատ լինել ի խղճէ մտաց, և ո՛րչափ և անհնարին իցեն աղէտք նոցա, կամք միամբ յանդգայութեան:

Ո՛րչափ ճամարիտ աղքատք են զորս մերժեմք, որպէս թէ չիցեն այնպիսիք: Չառնումք, նա չկամիմք իսկ առնուլ յանձն աշխատութիւն և ջան հասանել ի վերայ՝ թէ իցեն արդարեւ ի տառապանս: Ո՛րչափ աղքատք են որոց հառաչանք առ տկարութեանն չհասանեն յալանջս մեր, և որոց ի հուպն երթալ չկամիմք, զի մի զհեծութիւն նոցա լըսիցեմք: Ո՛րչափ տնանկը թողեալք լքեալք. ո՛րչափ վշտահարք ի բանոս. ո՛րչափ հաշեալք մաշեալք յաղքատանոցս և

BIENFAISANCE

Combien de pauvres sont oubliés ! Combien demeurent sans secours et sans assistance ! Oubli d'autant plus déplorable, que, de la part des riches, il est volontaire, et par conséquent criminel. Je m'explique : combien de malheureux réduits aux dernières rigueurs de la pauvreté, et que l'on ne soulage pas, parce qu'on ne les connaît pas, et qu'on ne veut pas les connaître ! Si l'on savait l'extrémité de leurs besoins, on aurait pour eux, malgré soi, sinon de la charité, au moins de l'humanité ! A la vue de leur misère, on rougirait de ses excès, on aurait honte de ses délicatesses, on se reprocherait ses folles dépenses, et l'on s'en ferait avec raison des crimes ; mais parce qu'on ignore ce qu'ils souffrent, parce qu'on ne veut pas s'en instruire, parce qu'on les éloigne de sa présence, on croit en être quitte en les oubliant ; et quelque extrêmes que soient leurs maux, on y devient insensible.

Combien de véritables pauvres, que l'on rebute comme s'ils ne l'étaient pas, sans qu'on se donne et qu'on veuille se donner la peine de discerner s'ils le sont en effet ! Combien de pauvres dont les gémissements sont trop faibles pour venir jusqu'à nous, et dont on ne veut pas s'approcher pour se mettre en devoir de les écouter ! Combien de pauvres abandonnés ! Combien de désolés dans les prisons ! Combien de languissants dans les hôpitaux ! Combien de honteux dans les familles particulières. Parmi ceux qu'on connaît pour pauvres, et dont on ne peut ni ignorer ni même oublier le douloureux état, combien sont négligés ! Combien sont durement traités ! Combien manquent de tout, pendant que le riche est dans l'abondance, dans le luxe, dans les délices. S'il n'y avait point de jugement dernier, voilà ce que l'on pourrait ap-

յուրկանոցս . ո՛րքան կորացեալք ամօթալիցք ի տունս տուն-նրս : Են եւս ոչ սակաւք որոց գիտակ եմք աղքատութեանն , նա չկարեմք իսկ չգիտել կամ մոռանալ զկեանսն արժանի որբոց . բայց և այնպէս թողումք լքանեմք զնոսա , և կամ խստիւ գնամք ընդ նոսա : Քանի՞ք զրկեալ են ի պիտոյից կարի իսկ կարեւորաց , մինչդեռ մեծատունքս վայելեմք յառատութեան և ի յղփութեան , ի զեղխութեան և յանհարկն փափկութեան : Եթէ չիք օր դատաստանի , ապա յիրաւի է ասել՝ թէ Աստուած հաճի իմն և խնդայ ընդ տառապանս աղքատին տուայտելոյ ի խստութենէ և յանագործունութենէ մեծատանց :

ՊՈՒՐՏԱԼՈՒ

ԱՅԼ

1. Օր նորոյ թագաւորութեան՝ օր է ապաշնորհաց :
2. Կեղծաւորութիւն հարկ իմն է մեծարանաց զոր զեղխութիւն մատուցանէ առաքինութեան :
3. Մերժումն գովութեանց փափաք է ընդունելոյ զնոսա երկիցս անգամ :
4. Իւրաքանչիւր ոք տրտնջէ՝ զուշոյ յիշատակի իւրոյ , բայց ոչ ոք զմտացն :
5. Ստոյգ սլայման ի խաբս անկանելոյ՝ է կարծել զանձնէ թէ խորագէտ քան զայլս իցէ :
6. Կռիւք չաւեւեն ընդ երկար , եթէ ի միջէ կուսէ միայն իցեն յանցանքն :

peler le scandale de la Providence , la patience des pauvres outragés par la dureté et par l'insensibilité des riches .

BOURDALOUE

Պուրտալու (1632—1704) ծնեալ է Պուրժ , եմուտ կանուխ ի կարգանդը Գիսուսեանց , և եղև մին յարանց նշանաւորաց ընկերութեանն : Գետ ժամանակս ինչ քարոզելոյ ի գաւառս , կոչեցաւ յաւագաց անտի իւրոց ի Բարիչ , և եգիտ յաջողութիւն մեծ յարքունիս , ուր ոչ յագէին յունկն դնելոյ նմա : Ի ժամանակին զի յետս կոչեցաւ հրովարտակն հանդէ , առաքեցաւ Պուրտալու ի Լանկտոք լուսաւորել զհոգեբանս , և քարձեալ գտանէ յաջողութիւն ի դժուարին պաշտաման անդ : Յարգին մանաւանդ ճառք նորա զԶարչարանաց , զՅարութենէ , զՅզութենէ , զՍիրոյն Աստուծոյ , այլովքն հանդերձ :

1. Le jour d'un nouveau règne est le jour des ingrats.
2. L'hypocrisie est un hommage que le vice rend à la vertu .
3. Le refus de la louange est un désir d'être loué deux fois .
4. Tout le monde se plaint de sa mémoire et personne de son jugement .
5. Le vrai moyen d'être trompé , c'est de se croire plus fin que les autres .
6. Les querelles ne dureraient pas long-temps , si le tort n'était que d'un seul côté .

Ա. Գ. Ա. Ր. Ա. Կ

Ագգարա՛կ . յայս անուն միայն հունձք և պարտէզք ,
 Տըւարածական կեանք , ջանասէր հովիւք հեզք ,
 Պարգեւք դարուն ոսկւոյ , որոյ պատկեր ոիրուն ,
 Բաղցր էր յոյժ մանկութեանս , կենաց ոսկի դարուն ,
 Զարթուցանեն յիս բեւր սպաշաւ խանդակաթ :
 Եկայք , մըշակք , թըռչնոց ձերոց զերդ լրսեմ արդ .
 Լըսեմ շաշիւն սայլից որ ձըգեն լիութիւն ,
 Ծեծօղ գաւազանաց դաշնակաւոր գանգիւն :
 Պըճնեցէք գագարակն , այլ մի՛ ընաւ խօլ ծախիւք
 Դարձուցանէք զայն վայր յապարսն մեծաշուք :
 Ծըքեղ է գագարակն յոճ իւր ի վարդուց մերի ,
 Առ պարտիղիւ է նա որպէս հովուական երգ
 է , եթէ կըշռեսցուք , առ վիպասան երգով ,
 Որ գործոց զիւցազանց է համակ ջատագով :
 Օ՛ն , յան՛ուն դից դաշտաց , զեղխութիւն անպատկառ
 Այնմ համեստ բնակութեան եղիցի միշտ օտար :
 Մի ծածկէք , ո՛ մըշակք , ըզհընձան և զմառան ,
 Մին կըթոց , մեւան հընձոց ինձ սիրելի դարան :
 Թող հեծանոց , նըքոյր ուր ցորեան ոսկեգոյն
 Ոստոստեալ ընդ յարդի՝ գատուցեալ կայ ուրոյն ,
 Տափան , սայլակ և այլ կազմածք մըշակութեան
 Առանց ամաշելոյ կացցեն ինձ յանդիման .
 Անասունք մանաւանդ , որոց պատկեր չարժուն
 Ներքոյ , արտաքոյ տայ արտին կենդանութիւն :
 Զէ աստ ամարաստուն ապարանից սին զարդ ,
 Վայելչութիւն անշունչ , պերճութիւն տարապարտ .
 Բնաւն է կենդանի , բնաւն աստ չէն յորմունտ
 Յայսոսիկ , ընդ յարկօքս : Հաւուց երամք յանհունս
 Ե՛ւ բարուք և՛ ձայնիւք իւրեանց բազմապիսիք .
 Ընկերհաշտութիւն , ազգ , ախրութիւն , ընտանիք ,
 Ընդ վիմօք , աղիւսովք , յարդիւք յարկաց զօղեալ ,

Զբարուց իւրեանց զբաղել տան , խաղուն զուարճանալ :
Գլուխ նոցա աքաղաղ , հայր , հոմանի , իշխան .
Արքայ առանց սաստի , կայսր առանց մեղկութեան .
Թեւաւոր կանանւոյն իւրում տանի հոգ մեծ .
Յիրաւունս քաջութեան և գեղոյն իւրոյ յեց ,
Քաղցրութեամբ հրամայէ , և պերճութեամբ գըգուէ .
Եւ զի գոգ հեշտանաց վասըն նա եղեալ է ,
Եւ ի սակս իշխելոյ և ի փառաց պարծանս ,
Շամշի , կըռուի , յաղթէ , և երգէ զիւր յաղթանս :
Զի՛ հեշտ է տեսանել ըզխաղ հաւուց և զիւրի ,
Ըզհեռ և ըշտընփանս , կերակրելն իսկ հատիւ :
Կողով իւր ի ձեռին կին տընտես հանձարեղ
Այն ինչ գայ երեւել , թեթեւաթուիչն այն ցեղ
Յաշտարակաց բարձուէն , և տանեացն ի քըւոց
Խոյանայ յանկարծ իմն իբրեւ մըրըկեալ բոց :
Գունդ մի ժիտ բակ առեալ ըզկանամըն խըռնի ,
Այլք քըշեալ միշտ ի բաց , և միշտ դարձեալ անտի
Պաշարեն ըզկողովն , մինչեւ յափոյն անգամ ,
Հացկատակըն յանդըգունք , կորզել ըզհատըն գան :
Օ՛ն , հոգ տար , պաշտպանեա զընտանին քո զայս ցեղ .
Լիցի առողջ դադարն , այլ ոչ երբեք չըքեղ :
Զի՞ պիտոյ են նսցա չըքեղաշուք հաւնոց ,
Աւազան մարմարեայ , և վանդակ ոսկեգօծ .
Հատ մի լոկ կորեկան է նոցա լաւագոյն :
Լաֆօնթէն ասաց զայս , ճմարիտն իմաստուն :
Լաֆօնթէն , քեզ վայել է լինել յայս տեղիս ,
Յաջող երգիչ բարուց , զու աստ լաւ եւս ազգիս :
Սիրամարդ որ սէգն է պարզել զիւր ծիածան ,
Գոռոզն հընդիկ հաւու պերճութիւն եւս անբան ,
Յամօթ մեր ըզքո գրիչ պայծառ գո՛րծել մարթէր :
Աստ զաղաւնեացդ երկուց տեսանէիր զպատկեր .
Եւ աքաղաղք երկու քինու եկեալք ի վէգ ,
Տային ասել քեզ . « Սէ՛ր , քեւ Տրովա կորեաւ հէգ : »

ԳՈՅԼ ԴԱՏԱԽԱՁ ՁԱՂՈՒԵՍԷ ՅԱՏԵՆԻ ԿԱՊԻՒ

Կողոպտեցայ , ասէր , գայլ մի :
Դրացի նորա աղուէս մի յոյժ չարածըճի ,
Իբրեւ գո՛ղ լեալ դատաւիետ , ածաւ յատեան
Առաջի՛ կապկին , Խօսել առնոյր հրաման ,
Ոչ խօսնակօք , սյլ անցնի՛ւր կողմն առանձին :
Սակայն քան զայս ի դըժուարին ,
Որչափ յիշէր կապկին , ի դատ
Թամիս (*) անգամ չեղեւ աշխատ :
Ի բեմին իւրում ի քիրտն եմուտ իշխանն իրաւարար :
Իբրեւ եղեն վէճ և պայքար ,
Պատասխանիք , աղմուկ , մըլըրիկ ,
Դատաւորն երկոցունց եւս ըզչարութիւն ուսեալ քաջիկ ,
Ասէ ցերկուսն . «Ըզձեզ գիտեմ ես ի վաղուց իսկ սիրելիք .
Ե՛ւ դու ե՛ւ նա զպատշաճ տուգանսըն հատուաջիք .
Դու , գայլ եղբայր , պահանջես զոր չէ ուրուք հանեալ
ի քէն .
Եւ դու , աղուէս եղբայր , առեր զայն ապաքէն :»
Դատաւո՛րն ասէր ընդ միտըս իւր հարկաւ .
Ըզվատչուէրն , թէ և յախուռն , դատապարտել չէ անիրաւ :
Լաճօնքէն

Ա . Մ . Գ .

ԿԱՌԲ ԵՒ ՃԱՆՃ

Ընդ զառ ի վեր ուրեմն աւագուտ , դըժուարին ,
Եւ համակ արեգդէմ ,
Երիվարք վեց ուժեղք ելանէին կառօք :

(*) Դիք դատաստանի կամ արդարութեան :

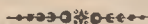
Կանայք , միանձն , ծերք , ամենեքին իջին .
Անդրուարն էր քըրտնեալ , թառէր , և պարտասեալ ,
Ճանձ մի յանկարծ եկեալ մերձենայ ի ձիանն ,
Համարի տալ ոգի նոցա բըզղմամբ իւրով .
Մերթ ըզմին խայթէ նա , մերթ ըզմեւսն , և կարծէ
եթէ ինքն է որ տայ խաղալ մենքենային .
Նստի՛ քեզուոյն վերայ , ի քիթ կառավարին :
Այն ինչ տեսանէ նա ըզկառսըն զի խաղան ,
Եւ զորեարն զի գընան ,
Անձին իւրում միայն ընծայէ նա ըզփառան :
Գընայ , գայ շութափէ , թու՛ իմըն թէ իցէ
Ճակատայարդար ոմն որ այսր անդր արշաւեալ՝
Մըզէ ըզգօրսն յառաջ , ճեպէ ըզյաղթութիւնն :
Ճանձն ի ժամուն յայնմիկ հասարակաց կարեաց
Քանքատի թէ է միայն , նըմա եւեթ է փոյթ ,
Անդրուարին օգնօղ չիք ոք այլ բընաւին :

Միանձն ասէ զիւր ժամն

Օգտեալ ի պարապոյն , և կին մի կոյ երգէ .
(Արդարեւ ժամանակ էր մըրմընջեւոյ երգս .)
Տիկին մեր ճանձ երթայ երգել յունկըն նոցա ,
Եւ այլ եւս նոյնգունակ առնէ բեւր խաղալիս :
Յետ բազում ճըգնութեանց կառքն հասանեն ի դարն :
« Օ՛ն , ոգի առցուք արդ , » ասէ ճանձ մեր յայնժամ .
« Այնչափ ինչ արարի , զի ել որեարն ի դիւր .
Աղէ , տեարք երիվարք , հատուսջիք ինձ զիմ վարձ : »
Այսպէս և ոչ սակաւ մարդիկ փութան ճեպին ,
Խառնեն զանձինս ի գործ ,
Կարծեն թէ ամենայն ուրեք են կարեւոր .
Այլ ամենայն ուրեք են տաղտուկք , արժանիք
Արտաքսեւոյ ի դուրս :

ԼաճՕնթիւն

Ա . Մ . Գ .

Գ Ի Տ Ն Ա Կ Ա Ն

ԸՆԹԱՑՔ ԵՒ ՅԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԹՕՍՈՒԹԵԱՆ

Ի ՎԱՂՈՒՅ ԺԱՄԱՆԱԿԱՅ ԱՆՏԻ ՄԻՆՁԵՒ ՑԱԽՈՒՐՍ ՄԵՐ

Գ.

Ձնոյն է տեսանել, եղով, ի դէպս հիւանդութեանց բազմաց. զնոյն ի դարմանման ժանտատենդի ի ձեռն անհամար դեղոց կարի յոյժ գովելոց ի բուժումն ախտին. զնոյն և ի հիւանդութիւնս սրտի մանաւանդ, որոց այնպէս զմի օրինակ տանին դարման յամաց ինչ հետէ, ուր հարկ իսկ է տալ դեղս դարմանոյ հակառակն ամենեւին ըստ պահանջելոյ պէսպէս հանդամանաց ախտին, որպէս ցուցանէ մանրամանը ուսումն յաղաքս պաշտամանց դործարանիդ (սրտի)։

Ձնոյն է տեսանել և ի դասական տաժման ախտին որ կոչի տապ թաղանթի ներքնոյ (péritonite) «Դարման ախտիս այսորիկ,» ասէ վարդապետն Նիյեմեյէր, «այսպիսի ինչ էր. մեռանէին ախտացեալք, և ոչ ոք էր որ հարցանէր թէ գոյին բժշկութիւնք։ Եթէ ի զնին արկանիցեն զմեռեալ այնորիկ որ զնոյն ախտ ջերացեալ էր և դարմանեալ ըստ սովորութեան, գացեն՝ զսիրտ և զերակս նորա այնպէս իմն թափուր յարենէ, մինչեւ համարել զմեռեալն ի դարմանոյ բժշկութեան աննչացեալ, և ոչ յախտէ անտի որ զնայն հարկանէր։» Քանի՜ հիւանդք իցեն, զո՞ք դեղատուութեանց ինչ ազգոյ կարծեցելոց, զոր տակաւին չիլիսն բժիշկը փոփոխել, այնու զի չեն խելամուտ նշլակերպ դեղատուու-

թեանց , զի զօգտակարն ընդ մնասակարին փոխանակել հր-
նարիցին :

Այլ , որպէս ասացաք ի վեր անդ , յառաջագիմութիւնք
բնախօսութեան մուծին զբժշկութիւն ի նոր իմն ճոնապարհ :
Ի շնորհս օգնութեանց զոր նպաստ եղեն գիտութիւնք փոր-
ձականք՝ ճշդիւ գտակաւ որպէս յարձանագրի դրոշմեցան
սխտաւոր երեւոյթք հիւանդութեանց . և ազդեցութիւնք
բժշկական դեղոց , և բնախօսութիւն ուսոյց մեկնել զնոսա
ըստ իրացն բնութեան :

Առաջնորդ կալեալ մեզ զօրէնս բնախօսութեան՝ ջանաս-
ցուք մեկնել գերեւոյթս հիւանդութեանց և զազդեցութիւնս
դեղոց . այս ինչ է զոր եդաքն առաջի , և զորոյ երթիցուք
զհետ հանապազ ի մատենի աստ մերում (*) : Ի խոյզ և ի քնին
արկեալ որոնեսցուք մանաւանդ զպատճառս իրաց . ծանօթ-
ութիւն պատճառաց տայ մեզ արդարեւ ոչ միայն յաջողել
ի գործ բուժելոյ հիւանդութեանց , այլ և զգոյշ լինել ան-
ձանց ի հարուածոց նոցա :

Արդարեւ չիք երկմտել թէ տածութիւն , թէպէտ ա-
պաստան ի գործակցութիւն բնախօսութեան , արուեստ ինչ
է անստոյգ տակաւին . այլ դեռ նո՛ր ուսեալ ի հաստատուն
գիտութեանց՝ արկանէ ի կիր բժշկութիւն զհայթայթանս հե-
տադօտութեան նոցա : Ոչ եւս շատանան բժիշկք մտայածին
դարմանովք՝ թէ դեղս հիւանդաց տայցեն զննելով եւեթ
գլխիւն երակաց նոցա . այլ արձանագրեն զչարժումն չըն-
չերակաց ի ձեռն առանձինն գործեաց . ուսեալ ի միտ առ-
նուն զստոյգ աստիճան ջերմութեան մարմնոյ ի ձեռն ջեր-
մաչափի , լուծանեն զհանգամանս հիւթոց որ արտաքս ի
մարմնոյ հոսիցին , մանր միտ եդեալ քննեն լաբախմամբ ձե-
ռաց և ունկնդրութեամբ զամենայն որ ինչ անցանիցէ ի
խորս կազմածոյ մարդկեղէն մարմնոյ , և այնպէս յաճախ իմն
որոշեն մեծաւ ճշդութեամբ զբնութիւն և զկայանս հիւան-
դութեանց : Ոչ եւս շատանայ բժիշկ ոք գիտելով եւեթ ,

[*] Անուն մատենին զոր յիշէ աստ յօրինչն , կիւսթալ լը պօն ,
է այս . կնԱՆՔ . — Բնախօսութեան մարդայ : Մ. Թ.

որպէս երբեմն , թէ հիւանդ իցեն ականջը , աչք , թոքք կամ սիրտ . կամի , որպէս պարտ է , խեղամուտ լինել թէ ո՛ր այն մասունք գործարանացդ իցեն տկարացեալք . և յորժամ , ի ձեռն ազդոյ հնարից հետազօտութեան , կամիցի առնուլ ի միտ զազդեցութիւնն դեղոց և զընթացս հիւանդութեանց , առնուլ ի միտ յաճախ այնպէս իմն ճշդութեամբ , որպէս փիւսկեան ոք ճարտար լուծեալ մեկնիցէ մենքեհական գործեօք զընթացս երեւութի իրիք : Ի ժամանակի յորում թերակատար ինչ տեղեկութիւն եւեթ էր պաշտամանց գործարանաց մարմնոյ , և չէր եւս ի միջի ճարտարութիւն ճանաչելոյ ակտից փոխ առեալ ի ճշգրիտ գիտութեանց , արուեստ բուժելոյ կայր մնայր ի տիս խակութեան :

Գ.

Կրկնեցաք ստեպ թէ որ բնախօս ոք իցէ՝ պարտի զի ունիցի իւր առաջնորդ գիտորձ եւեթ և զըննութիւն : Այլ մարթիցի՞ առեւ զի գիտութիւն չիցէ այլ ինչ՝ թէ ոչ կոյտ մի իրաց ըստ գիպաց ժողովելոյ . — ո՛չ բնաւ : Ամենայն իրք որ լինին՝ տարերք նիւթոյ են լոկ որովք յիշատակարան ինչ կանգնիցէ այր ճարտարապետ : Ամենայն իրք որ գործին՝ ածեն զմեզ ի ծանօթութիւն ընդհանրական ինչ օրինաց որ այլափոխէ զգիտութիւնս և առաջնորդ մարդոյ յարգասիս մեծամեծս լինի : Առ ի մէջ բերել ընծայութիւնս բազումս վասն որոց ասացանն՝ շատ իսկ լիցի անցանեւ ընդ պատմութիւն գիւտոց գիտութեան որք եկին ի լոյս ի դարէ հասէ : Զոր օրինակ , ուսումն քիմիական (chimie) նորոգեցաւ ի ձեռքն սկզբանց անեղծութեան նիւթոց . ըստ նմին օրինակի , սկզբունք անեղծութեան զօրութեանց յայլ կերպ փոփոխեցին զհանգամանս փիւսկեան գիտութեան , որպէս փոփոխեն զարդիս և զհանգամանս բնախօսութեան : Անեղծ են զօրութիւնք զօրէն նիւթոց . այլափոխին զօրութիւնք , այլ ոչ երբեք գնան ի կորուստ : Այրեալիւր ի հուր պատառիկ մի թղթոյ , պալա զգազն որ անտի արձակիցի՞ ամփոփեա , առ

և զմնացորդ այրեցելոյն զմոխիրն , և գտցես անդրէն կշռով զնոյն չափ ծանրութեան թղթոյն զոր այրեցեր : Անեղծ է նիւթ ամենեւին , և ամենայն զօրութիւնք ազդականք որ ի ձեռն մարդոյ գործիցին՝ այլափոխեն զնա , այլ ոչ զօրեն փոփոխել զէութիւն նորա : Նոյն տարերք նիւթոյ են որք կազմեցին զբնակիչս երկրագնդի մերոյ անդստին ի ծագմանէ անտի նոցա . նոքին իսկ սուրան յածին յանջրպետութեան այլափոխ յայլմէ շրջեալ անդադար , և կան մնան անեղծականք ընդ եղծական կերպարանօք :

Նոյն բանք են և զզօրութեանց . զլուսոյ , աստ , և զջերմութենէ , զշարժմանէ և զեւկոտականութենէ , և զայլոց նոյնպիսեաց . փոփոխեն սոքա ցանկ զբնութիւն՝ առանց կորուսանելոյ ինչ ի գործօն զօրութենէ իւրեանց :

Տուր անկանել մարմնոյ իմիք ծանու ի բարձուէ . որպէս յորժամ գնդակ մի կապարեայ հոսիցի յերկիր , ընդ հոսելն անդէն կասիցի ի շարժմանէն որ հոսէրն զնա ի վայր , այլ ջեռնուցու իսկ և իսկ : Շարժումնն որ կորիցէ առ աջօք՝ դառնայ արդեամբք ի ջերմութիւն . զոր թէ ամփոփիցես՝ նովին ջերմութեամբ մարթիցի անդրէն վերացուցանել զգընդակն ճգարտիւ ի բարձրութիւն անդր ուստի անկաւն : Ասլաքանիօնութիւն ջերմութեանն զոր ծնուցանիցէ թախիւն գնդակին՝ գտցի ճգիւ հաւասար քանիօնութեան շարժմանն կորուսելոյ : Եթէ կասիցի երկիր յընթացից իւրոց , ջերմութիւնն որ ծնանիցի ի շարժմանն դադարելոյ՝ բաւական լիցի դարձուցանել զնա ի չոգի : Զիք ինչ որ մեռանիցի ի բնութեան : Անեղծ իւրեւ զնիւթ՝ զօրութիւնք կան մնան յաւիտենից :

Ապաքէն չմարթի այլազգ հասանել ի գիւտ անդր ընդհանրական օրինաց որովք գնան և յորդեն տմենայն գիտութիւնք , եթէ ոչ զննութեամբ իրաց գործեւոց . այլ առ ի տալ հատանել լուսոյ յօրինաց անտի՝ պարտ է ունել զգիտութիւն մեկնելոյ զնոսա : Որ զննիչն է պարզ մօօք՝ ոչ ինչ անդր քան զիրս տեսանել զօրիցէ , և զօդ որ կցէն զնոսա

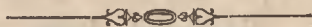
ընդ միմեանս՝ խոյս ի նմանէ տացէ . զննիչ ճարտարամիտ մխի ի հետազոտութիւնս ընդհանրական օրինաց , որոց հըպատակ կան իրք որ գործին :

Մարդ որ ետես զառաջինն զվերանալ խփան սանի միոյ որ էր լի ջրով եռացելով՝ չառնոյր ի միտ թէ խորին խեղամտութիւն երեւութիւն այնորիկ առաջնորդելոց էր ի գիւտ հնարելոյ շոգեշարժ մենքենայի : Զննիչն այն որում դէպ լոկ ետ գիտել՝ թէ բեկոր մի ելեկտրիոնի ձգէ յինքն զմանր մանր ինչ մարմինս , չաժէր ինչ զմտաւ՝ թէ ընդ ձեռամբ իւրով կայր զօրութիւնն այն սքանչելի , անուանեալ էլեկտրականութիւն , որ զխորհուրդս մարդոյ տանելոց էր առ յապայս երկրէ յերկիր ըստ արագութեան լուսոյ :

Բիւրուց հազարաց մարդկան դիտեալ էր ապաքէն ի տաճարի զյամբ ճօճումն կանթեղաց կախելոց ի բարձուէ , և ոչ ինչ ուսեալ անտի . եկն այր ոմն մտախոհ , և յերեւութէ անտի որում ոչ դնէ միտ ոք ի ռամկաց՝ ած ի մէջ զմին ի կարի զարմանալի գիւտոց փիւսկեան գիտութեան արդեաց , և այնու եցոյց որ ինչ գոյ խտիր ընդ այն որ գիտլր եւեթ կալ ի զնին իրաց գործելոց , և ընդ այրն փիլիսոփոս որ եգիտ զօրէնս վարիչ համօրէն իրաց :

Կիւսքավ Լր պօն

Յ . Գ .

Տ Ի Ե Զ Ե Ր Ք

Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ .

ՍՄԼ . ԺԸ . 2 :

Իցէ՞ ինչ որ իբրեւ խօսուն բերանով զամենազօր զօրութենէ արարչին ճառիցէ , որպէս մեծաաքանչն երկինք իւրով չքեղն վայելչութեամբ . յիրաւի է ասել մարդարէին՝ թէ « Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ , և զարարածս ձեռոց նորա պատմէ հաստատութիւնս » : Զի ո՞րք որ մարդ ի մար-

դեկանէ իցէ՝ մարթիցի պատմել զանապատումն , ճառել զան-
ճառէն , և թէ զիա՛րդ և որպիսի՛ զօրութիւնն ամենարար
իցէ՝ յայտ առնել , Ամսարձ զաչս քո ի վեր և հայեաջիր յեր-
կինս ի գիշերի , յորժամ զարդարիցին երկինք մեծապայծառ
ջահււք . այլ որ ինչ երեւին աչաց՝ այն չէ ինչ առ այնու ան-
բաւ զարմանալեօք զոր ի յայտ ածէ զննութիւն գիտնական
ի ձեռն հեռադէտն գործւոյ : Գիտութիւն մեծազօր պարզէ
առաջի մարդոյ հանապազ սքանչելիս մեծամեծս , և ի վեր
հանէ զանհնարին խորս իմաստութեան Աստուծոյ , ընդ որս
չէ հնար թէ միտք թափ անցանել զօրիցեն . ծո՛վ է անհուն
համատարած , ընդ որ նաւարկել չէ մարթ մտաց մարդկան :

Այլ գիտութիւն ոչ դադարէ , չառնու զկայ . խորոց ի
խորս լեալ խորասոյզ պնդի զհետ զանձանօթին . գուն մե-
ծազօր գործէ զօրհանապազ առ ի լինել խելամուտ գաղ-
տնեաց էից դոյացելոց և օրինաց յաւիտենից . խիւարկեալ
որոնէ զծաց երկրի , խուզէ զխորին խորս յատակաց անդըն-
դոցն ծովուց , զարեգակունս որ ի հաստատութեան անդ
երկնից՝ արկանէ ի զնին , որպէս զմի ի մանր մանր ճճեաց՝
յորոց բեւրք բււրուց մարթի թէ ի կաթի միում ջրոյ ամփո-
փիցին : Եւ զի՞նչ այլ ոչ գործէ մարդ ի ձեռն հնարից գի-
տութեան՝ զոր յօգուտ ի կիր ուսաւ արկանել , ի թեւս թե-
թեւս շոգւոյ սուրայ ցամաքաթեւ ընդ մկանունս ջուրց մե-
ծատարացն ծովուց՝ խաղ արարեալ գտարեաց բռնութեամբ .
վարդի ընդ ցամաք մեծաճիգ արձակավայր , ընդ երկաթի
շաւիղս քաղաքաւորութեան , երազալաց իբրեւ զհողմ ,
հորդեալ իւր ճանապարհ ընդ դիւր և ընդ դաշտ , ընդ ձո-
րըս և ընդ ծործորս , ընդ անդնդախորս երկրի և ընդ լե-
րանցամէջս լեռանց բարձանց . տայ բանից և խորհրդոց թըռ-
չել սլանալ ծագաց ի ծագս աշխարհի ընդ թեւս ցանցա-
կերպս որ շուրջ զերկրաւ պատեն , և է զի վերանայ ի վեր-
նագաւառս օդոյ զօրէն հաւուց թռչնոց՝ խառնեալ ընդ ամ-
պլս յանհնարին լարձրութեան երկնից : Գիտութիւն արար
զմարդ , սողուն գետնաքարչ , արծուի մեծաթեւ որ ի թը-
ռիչս բարձրաբերձս սուրացեալ ճախրիցէ առ երկնաւ : Մեծ ,

մեծ է արդարեւ որ ինչ ի ձեռն գիտութեան տուաւ մարդոյ՝ այլ որ ինչ տացի առ յապայս՝ մեծ եւս լիցի սպաքէն քան զոր էն առ մեւք . . . :

* * *

Զանբաւութիւն տիեզերաց և զգարմանալիս որ ի խորս անդ երկնից՝ ած ի հանդէս ուսումն աստեղագիտութեան, որ թուի իմն մերձ ի կատարումն հասանել: Ըստ զարգանալ ուսողութեան, յընթացս քանի մի ամաց, երթայր և ծաղկէր աստեղագիտութիւն ի ձեռն արանց աւագաց այնր գիտութեան, որք առ մեւք մանաւանդ կային նշանաւորք՝ նպաստ ոչ սակաւ գտեալ և ի բնական գիտութեանց, մինչեւ խելամուտ լինել օրինաց ինչ մեծաւքանջն կազմութեան երկնաւոր մարմնոց: Ասեն առասպելք՝ թէ ոգի իմն էր ի հնումն ամենազոր ամենարուեստ, զոր արկեալ յուր թիւք ի շիշ մի փոքրիկ՝ մարթէր և մանուկ ոք կրել ի ծոց. այլ յորժամ մեծամեծս ինչ գործել էր ի մարդկան պէտտ, հանէին ի բաց զխից չլին, և որ ի նմայն ամիսօրեալ էր ոգին՝ հոսեալ սրտաքս վաղվաղակի բաւական լինէր ընդ երկիր մի ողջոյն, և առնել զոր ինչ միանգամ կամէին թէ առնիցէ: Օրինակ զայս ամենահնար է ուսողութիւն: Նշանախեց մի ալեղան, զոր չափիցէ ուսող (mathématicien) ոք ճարտար ի խցկան իւրում՝ գրիչ ի ձեռին և քարտէս առաջի, տայ հաշուել առնն գիտնոյ զընթացս արեգականց և զերկրի և զմարմնոց գիսաւորաց, այլովքն հանդերձ, և զժամանակ տեւելոյ չըրջանի նոցա ի խորս անդ անբաւութեան: Թէ քանի՛օն իցէ հեռաւորութիւն այս նիչ աստեղ յերկրէ մերմէ, քանի՛ մեծութիւն նորա և որպիսի՝ արագութիւն ընթացից, զի՛նչ սաստկութիւն լուսոյ նորա և ջերմութեան, որովք տայ կենդանութիւն աշխարհաց բազմաց որ շուրջ զնովաւ չըլիցին. թէ ո՛ր այն աստղ իցէ կենդրոն յայն նիչ աստեղատան, զոր հազիւ իմն թէ նշմարել ոք զօրիցէ լոկ աչօք. թէ քանի՛ բերք բիւրուց աստեղաց իցեն յամպակերպի ուրեք, զոր հանէ ի վեր ի խորին խորոց տիեզերաց, յանհուն անյաւ ան-

ԸՍՏԳԻՏ ԼԻՆԵԼ. Ֆեդաբրուին: * Որ լիրք է մոռք՝ ըստդիւտ
լիցի բազմաց: — Շատ է այնպիսւոյն պատուհասն՝ ըստդիւտ
լինել ի բազմաց անտի:

Թ

ԹԱԳ ԱՌՆՈՒԼ, ԴՆԵԼ, ԿԱՊԵԼ. Խաբար ըլաւ: *Թագ եւս առնոյր, և հակառակ եղբօրն յառնէր: — *Խնդրէր Տրիփոն դնել Թագ: — *Եղաւ զԹագ զԱսիացւոցն: — *Թագ կապեցին իւրաքանչիւր յետ մահուան նորա:

ԹԱՄԲ ԻՆՈՒՍ ԴՆԵԼ. յիսն հաւածք զբան դնել: *Թամբ ի նուսն դնեն անդէն մատաղ տիոցն:

ԹԱՍԵԼ ՈԳԻՈՅ. շնորհէ ըլաւ: *Որդնալից եղեւ, և ի Թասել ոգւոցն՝ և նա եւս տառապեցուցանէր զնա:

ԹԱՐԹԱՓԵԼ ԱԿԱՆ. աշին քննել քաղաքն. վայրէն ղ: *Ի դուզնաքեայ ժամու իբր ի Թարթափել ական: — *Ի Թէ ի Թարթափել ական կամիցիս, և եթէ՛ տա սակաւ սակաւ:

ԹԱՓ ԱՆՅԱՆԵԼ ՀԱՆԵԼ. Խաբանցել, յոնել անցնել: *Նետն թափ կարանէ ի կարան անցեալէր: — *Յետոյ յառաջ նետիւ հարկանէր զմէջ ներքինւոյն՝ անդէն թափ հանեալ զնետն:

ԹԱՓ ՏԱԼ. աշ քննել վայրէն խնել: *Մանուկն Նեստորիոս զօրացեալ հոգւով՝ Թափ տուեալ զգեանեաց զէնոս: — *Թափ տաց ուշի լազկացս, և ձգեցից ի կորովս դրչի մատանց:

ԹԱՓԱՆՅ ԱՌՆԵԼ. Խորանիլ խնել. վեկալքն անցնել: *Եհար զմի ոմն ի նոցանէ գեղարդեամբ, և Թափանց արարեալ՝ ընկէց յայնկոյս պարսպին:

ԹԱՓԱՆՅԱՆՅ ԵԼԱՆԵԼ. Խաբանցել. ղջը յոնելով անդին անցնել: *Իրեւ ոչ եթէ մարդկան ի դիւի հարկանելոց երթային, այլ թէ և դազանք ինչ անհարկնք պատահեսցեն, և կամ պարիսպք երկաթիք, հարկանել, սատակել, կործանել, Թափանցանց ելանել:

ԹԱՓԵԼ ԶԱԳԻ. հաքին հանել. քերք հալցնել: *Թափես զողի յանձնէ իմիջ, և ի մարմնոյ զշունչ իմ: — *Մինչեւ յե՞րթ Թափես զողիս մեր. եթէ դու ես Գրիստոսն, սաս մեզ համարձակ:

ԹԱՓԵԼ ԶԳԻՆԻ. քննել խնել խնել քնել: *Զարթեաւ որպէս ի քնոյ Տէր, որպէս հզօր զի Թափէ զգինի:

ԹԱՓԵԼ ԳԻՆԻՈՅ . Գինգուլեան անցնել : *Յորժամ թափի
գինին , ոչ յիշէ գինչ գործեաց :

ԹԱՓԵԼ ԶՈՅԺ . Իրաց ռոժը լնալի : *Զիւրեանց զոյժ և զօ-
րութիւն թափիցեն , և նմա ինչ ոչ աղբիցեն :

ԹԱՓԵԼ ՅԻՆՔՆ . աղաթել . նորին յետ անցնել . Կրել : *Յմուտ
Պապ յերկիրն Հայոց , և թափեաց յինքն զամուր ամուր բեր-
դիցն զոր կալեալ էր պարսկացն :

Ի ԹԵԹՈՒՍ ՄԱՏՁԵԼ . երկնայալան փրկ : *Կարծեօք ի
թեթուս մատուցեալ (օձն առ եւա ,) եթէ լինիցի և թէ չը-
լինիցի :

ԹԵԼԱԳԻՐ ԼԻՆԵԼ . Դորք բան յիւր . անանջ կամ բերանը դը-
նել : *Որպէս և մարգարէն լինէր թելադիր յառաջագոյն ,
եթէ մուռա զժողովուրդ քո : — *Չտամ հրաման , այլ խրա-
տեմ և թելադիր լինիմ : — *Մի՛ դու նմա թելադիր լինիցի :

ԹԵԿՆ ԱՆԵԼ ԶՈՐՈՒՔ . Երես լլալ . ջնալ (ձիւ) յնաւալ .
Կերպ առնել (ձիւն) : *Զվարդապետի թեկն ածէ , և ոչ
յաշակերտաց կարգի գտանի : — *Զիւսանի թեկն ածիցէ : —
*Մեղմագոյն խօսի , ոչ զվարդապետի ինչ թեկն ածել :

Կամ՝ Լեր ելլել . լինալ . կռակ լլալ : *Որ սպասամբին
թեկն ածիցէ՝ ընդ նմին զնոյն պատիժ կրեսցէ : — *Բազումք
խնամածութեամբք թեկն ածեն , ոչ զի օգնեսցեն ինչ , այլ
զի առաւել նենգիցեն զմերձաւորս :

Ի ԹԵՐԷ ՈՐՈՒՔ ԼԻՆԵԼ . Կռակից լլալ ձիւն : *Տայ նմա
խօսել զինչ ինքն կամեսցի , և լինել ի թերէ իսրայելի :

ԹԵԻ Ի ԹԵԻ ՀԱՐԿԱՆԻՄ . Երբեք կից լլալ . շարունակուի :
*(Յանկալի է տեսանել զքնակութիւնս միանձանց) խիտ առ
խիտ թեւ ի թեւ հարեալ :

ԹԻՎՈՒՆՍ ԴԱՐՁՈՒՑԱՆԵԼ . ահա՛մարհելով կռակ դարձնել :
*Դարձուցին յիս՝ զթիկունս և ոչ զերեսս իւրեանց : — *Դար-
ձուցին զթիկունս իւրեանց , և ասեն . ի՞նչ է բանդ այդ :

Կամ՝ փրկել . ջնալով երկալ : *Զիարդ դարձոյց զթի-
կունս իւր . . . և եղեւ ի ծաղր և ի քէնս ամենեցուն որ չուրջ
զնովալ : — *Կորիւն առիւծու ոչ զանգիտէ , և ոչ թիկունս
դարձուցանէ յանասնոց :

ԹԻԿՈՒՆՍ ԱՌՆԵԼ . Էանայ ընէլ էրէն (Բէլլ :) *Գնայիք իջա-
նել յերկիրն Եգիպտացւոց . . . թիկունս առնել զեգիպտա-
ցին : — *Նոցա բարւոք թուի , թէ ոք թիկունս առնէ զնո-
սա : — *Զինչ գործ գործեցաք , զի ոչ մեք մեզ արարաք
զնոսա թիկունս :

Ի ԹԻԻ՝ ԸՆԴ . ԹԻԻ ՄՏԱՆԵԼ . հաբո֊ւլ , հաշ֊ւէ : *Մտին ի
թիւն Ղեւտացիքն յերեսնամենից և ի վեր : — *Մտեալ էր ի
թիւ Ղեւտացւոցն : — Եթէ կարիցէ՝ ոք թուել զաւազ եր-
կրի , ապա և քո զաւակ ընդ թիւ մտցէ :

ԹՈՅԼ ԱՌՆԵԼ , ՏԱԼ . Բ֊դուլ . Բ֊յաւարել . ներել : *Թոյլ արա
ինձ սակաւիկ մի հանգչել : — *Թոյլ արարէք ինձ յայսմ յան-
ցանացս : — *Թոյլ տուք երկոցուն աճել ի միասին : — *Ոչ
եսու թոյլ քեզ մերձենալ ի դա : — *Թոյլ տուք զնոսա : —
*Թոյլ տուք զայն . մի՛ ոք շարժեսցէ զոսկերս նորա :

ԹՈՅԼ ԼԻՆԵԼ . Բ֊յաւարել . շիշ֊մ լլալ : — *Որչափ ինչ
ցուցանել էր թագաւորին՝ ցուցի , զի թոյլ լիցի ձեզ վասն
ձերոց իրաց :

ԹՈՒԻ ԶԳԵՆՈՒԼ . սե֊եր հաճնիլ . ա֊գ պահել : *Զգեցեալ ես
թուխ : — *Զթուխդ ընդէ՞ր զգեցեալ ես :

ԹՈՒԻ ԶԳԵՆՈՒՅԱՆԵԼ . սե֊եր հաճնիլ . ա֊գ նաբեցնել : *Զգե-
ցոյց թուխս աշխարհին իւրում , և նստաւ ի սուգ առ տրտ-
մութեանն :

Ի ԹՈՒԻՍ ՆՍԵԼ . Բ֊ս֊ս նաբել : *Յորժամ . . . ի թուխս
նստիցի :

ԹԹԱՓԵԼ ԶԱՐՏԵԻԱՆՈՒՆՍ . ալլ շո֊ր շո֊ր քոցել քանալ :
*Շրջըջէր զաչս իւր , թ֊թափէր զարտեւանունս իւր :

ԹԹԱՓԵԼ ԱՎԱՆ . ալլ քանալ քոցելս չափ . ալլնաբի ղը (Բիշոյ :)
*Նորոգեսցուք . . . յական թ֊թափել ի փող յետին : — *Յա-
կան թ֊թափել կատարեցան գործք : — *Զհարկ քնոյ ի թ֊
թափել ական վճարէր :

ԺԱՄ ԴՆԵԼ , ՏԱԼ . ապեն որոշել . յա֊աբել : *Ժամ եգեալ
նմա օր մի՝ եկին ի վանսն առ նա բազումք : — *Ժամ դիւր

ինձ, առ ե՞րբ արարից աղօթս վասն քո: — Դնէր նմա ժամ առ վաղիւ: — *Եթէ կամիս դու ուսանեալ, ժամ տուր, և լուր:

ԺԱՄ Է. արե՛ն է: *Ժամ է պաշտել զՏէր:

ԱՌ ԺԱՄ ՄԻ. տե՛ս զԱՌ ԱՅԺՄ: *Բանիւք կամակորացն վարիմք առ ժամ մի:

ԺԱՄՈՒ ԵՒ ՏԱՐԱԺԱՄՈՒ. արե՛ն և արե՛ն դո՞ւք (վա՛ղիւն վա՛ղիւն) Հա՛ս ի վերայ՝ ժամու և տարածամու, յանդիմանեա, սաստեա:

ԺԱՄԷ Ի ԺԱՄ. արե՛ն արե՛ն. հեղձեալ: *Քսան սիկզ յաւուր՝ ժամէ ի ժամ կերիջիր անտի: — *Ձվեցերորդ մասն դորակի միոյ ժամէ ի ժամ արբջիր:

ԺԱՄԱԴԻՐ ԱՌՆԵԼ, ԼԻՆԵԼ. ԺԱՄԱԿԱԼ ԼԻՆԵԼ. արե՛ն՝ րե՛ղ րո՛շէ: *Յառաջագոյն ժամադիր առնէ առ ի յարութիւնն: — *Ժամադիր արարին ժողովրդապետքն և զեւտացիքն: — *Առ վաղիւ ժամադիր են փակել պատել զամուրան: — *Գնացին ի Գալիլեա՝ ի լեառն ուր ժամադիր եղեւ նոցա Յիսուս: — *Դարձեալ ժամակալ լինէր՝ ի դարձին. . . առ հասարակ ստակել: — *Վարէր, զինէր, ժամակալ լինէր Վասակ:

ԺԱՄԱՆ ԱՌՆԵԼ. հա՛ցնէ: *Ժաման արարեր զնա յօրհնութիւն քաղցրութեան քոյ:

ԸՆԴ՝ ԸՍՏ ԺԱՄԱՆԱԿՍ ԺԱՄԱՆԱԿՍ. արե՛ն արե՛ն: *Ընդ ժամանակս ժամանակս ի խաւար դառնայ: — *Ըստ ժամանակս ժամանակս նոր պողաբերէ:

ԺԱՄԱՊԱՋ ԼԻՆԵԼ. արե՛ն րե՛րել՝ սպա՛նէ: *Ժամապահ դարանակալ լինի՝ թէ ե՞րբ ելցէ ոստրէոսն ի խորոցն երթալ յեզրն:

ԺԱՄԱՎԱՋԱՌ ԼԻՆԵԼ. քո՛ւ րե՛ղ ժամանակն վա՛րէ: *Պատասխանի ետ արքայ և ասէ. Ճշմարտիւ գիտեմ՝ եթէ ժամավաճառ լինիք:

Յ. Գ.

ԽՆԱՄԱԿԱԼՔ ՀԱՆԴԻՍԻՍ

Յ. ԳՈՒՐԳԵՆ Ա. Մ. ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ք

Ա. Գին միամեայ բաժանորդութեան Հանդիսիս՝ 25 դահեկան ոսկւոյ , հատուցանելի կանխաւ .

Բ. Ծախք թղթատարի ի գաւառս և յերկիր օտար՝ դահեկան արծաթոյ 6 ի տարւոյ .

Գ. Զգին բաժանորդութեան , զթուղթ և զամենայն գիր առաքել պարտ է , յանուն խնամակալաց Հանդիսիս , առ Տ. Նշան Կ. Պէրպէրեան , տպագրիչ ի Կ. Պոլիս , յէսկի Զապ-թիէ ճատտէսի , թիւ 63 .

Դ. Զմէն մի օրինակ Հանդիսիս մարթ է ստանալ 9 դահեկանաց առ ամենայն գրաւաճառս Կ. Պոլսոյ :

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ք

(յԱ. թուին)

Էջ	Տող	Վրիպակ	Ուղիղ
45	23	Բուրձին	Բողայերեն :

(յԲ. թուին)

75	23	Զին	Զին :
----	----	-----	-------

ՀԱՅԱՌԻ

● ԴԱՆԵԿԱՆՑ

معارف نظارت جلیله سنک ۹۱۰ نومرولی رخصتنامه سیله طبع اولمشدر

